Anna Maślak, Jan Święch, Edwin A. Wilbik

Translokacja zabytkowych budynków drewnianych

PORADNIK

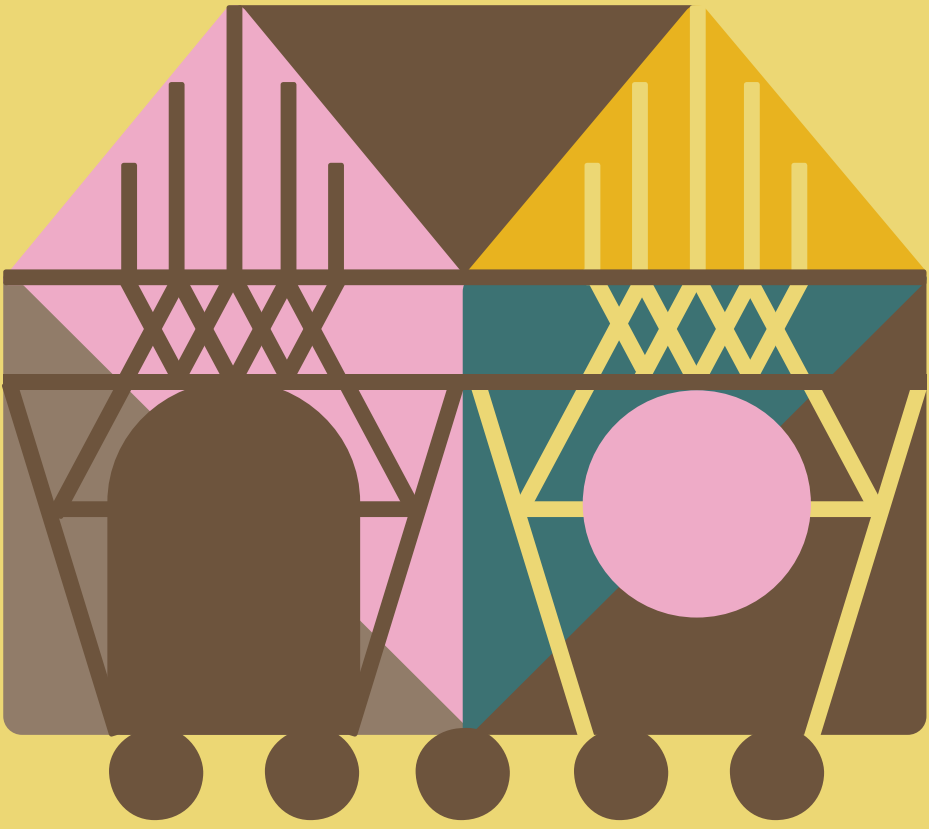

VADEMECUM NID

Translokacja zabytkowych budynków drewnianych

PORADNIK

Anna Maślak
Jan Święch
Edwin A. Wilbik

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2024

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

Autorzy
Anna Maślak
Jan Święch
Edwin A. Wilbik

Redakcja merytoryczna Maciej Warchoł
Redaktorka prowadząca Maria Wierzchoś
Redakcja językowa i korekta Aleksandra Kalinowska

Projekt graficzny Beata Danowska i Marta Duda | Dobry Skład
Skład Piotr Berezowski
Ilustracja na okładce Magdalena Heliasz

Niniejsza publikacja oryginalnie ukazała się jako Załącznik II.3 stanowiący uzupełniający materiał standaryzujący do „Wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczących ochrony zabytków drewnianych i konstrukcji drewnianych w obiektach zabytkowych" ogłoszonych 8 grudnia 2023 roku w piśmie DOZ-KiNK.6521.13.2021.EZ. Wytyczne wraz z pozostałymi załącznikami zostały opublikowane w „Kurierze Konserwatorskim" nr 23.

Wydawca
Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Mikołaja Kopernika 36/40
00-924 Warszawa
nid.pl

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Warszawa 2024
ISBN 978-83-68253-19-1

Spis treści

Wprowadzenie 7

Informacje wstępne 11

Wybór obiektu do translokacji i procedury administracyjne 19

Rozpoznanie i diagnoza stanu technicznego obiektu przed translokacją 31

Dokumentacje niezbędne do translokacji zabytku 39

Translokacja zabytku 55

Możliwości pozyskiwania dofinansowania na translokację obiektu przez indywidualnych użytkowników 75

Literatura 81

Poradnik translokacji zabytkowych budynków drewnianych opracowano w ramach realizacji zadania 1.2.2. „Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich", wyszczególnionego w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022 (dokumencie przyjętym uchwałą Rady Ministrów nr 82 z dnia 13 sierpnia 2019 roku), w ramach szczegółowego celu programowego „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego", kierunku służącemu „wzmocnieniu systemu ochrony na poziomie centralnym".

Ciechanowiec–Kraków–Toruń 2022

Zadanie zrealizowano w ramach „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022".

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Wprowadzenie

Przenoszenie obiektów architektury drewnianej, w szczególności wiejskiej, było w przeszłości często spotykanym zjawiskiem. Powodem takich decyzji były między innymi zmieniające się warunki fizjograficzne terenu, nowy status własnościowy budynków czy też procesy komasacji i separacji gruntów wiejskich oraz związane z nimi translokacje zabudowań zagród na nowe miejsca. Zdarzały się też przypadki przenoszenia chałup w trakcie podejmowanych migracji. W takich sytuacjach prace rozbiórkowe i powtórny montaż budynków powierzano cieślom, którzy posługiwali się oryginalnymi sposobami znaczenia elementów ich konstrukcji, pozwalającymi na sprawne przeprowadzenie całości procesu translokacji.

Specyficzną formą przenoszenia obiektów drewnianej architektury są translokacje mające na celu ich konserwatorską ochronę. Pierwszą taką celową procedurę zastosował w 1841 roku Johan Chrystian Dahl. Ten uznany artysta malarz, świadomy z jednej strony ogromnej wartości zabytkowej średniowiecznego drewnianego kościoła położonego nad jeziorem Wang, z drugiej zaś – grożącej mu zagłady, wykupił obiekt i sporządził jego dokumentację rozbiórkową. Rozebraną świątynię podarowano królowi Prus, Fryderykowi Wilhelmowi IV, z planem jej powtórnego montażu w poczdamskim parku. Ostatecznie świątynia trafiła do Karpacza na Dolnym Śląsku, gdzie po pracach rekonstrukcyjnych w 1842 roku zaczęła pełnić funkcję obiektu sakralnego, którą sprawuje do chwili obecnej[1].

1 J. Czajkowski, *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*, Rzeszów–Sanok 1984, s. 13.

Kościół Wang w Karpaczu-Bierutowicach. Przykład świadomej translokacji zabytku mającej na celu ochronę konserwatorską budynku

Fot. A. Maślak

Najczęściej jednak translokacje zabytkowych obiektów architektury drewnianej były dokonywane w celach ich ochrony w muzeach na wolnym powietrzu, które w Polsce potocznie są nazywane skansenami[2]. Muzea te wypracowały precyzyjne zasady tworzenia dokumentacji niezbędnych do prawidłowego przebiegu skomplikowanego procesu translokacji zabytku. Podobnie przedstawia się sytuacja z systemami oznakowania rozbieranych obiektów[3].

2 Skansen – nazwa własna pierwszego muzeum na wolnym powietrzu na świecie. Twórcą tej placówki był Artur Hazelius, szwedzki etnograf. Otwarto ją dla publiczności w 1891 roku w Sztokholmie. Słowo „skansen" oznacza w języku szwedzkim „szaniec". Muzeum nazwano skansenem, ponieważ powstało na dawnych terenach wojskowego poligonu, gdzie znajdowały się szańce. W Polsce również jedno z blisko czterdziestu muzeów na wolnym powietrzu uzyskało lokalizację na terenach byłego poligonu wojskowego. Jest nim Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu, założone w 1961 roku.

3 L. Smoczkiewicz, *Metody i organizacja prac przy przenoszeniu obiektów zabytkowych budownictwa ludowego – na podstawie doświadczeń Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku" 1966, nr 3, s. 46–63; H. Olszański, *Dokumentacja konserwatorsko-budowlana na potrzeby*

Ekspozycja skansenologiczna zabytkowych budynków w Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach

Fot. M. Warchoł

W drugiej połowie ubiegłego stulecia również prywatne osoby zaczęły kupować zabytkowe obiekty wiejskiej architektury w celu adaptowania ich na domy rekreacyjne lub całoroczne[4]; część z nich translokowano na nowe miejsca. To pozytywne zjawisko, pozwalające na ratowanie większej liczby obiektów tradycyjnej wiejskiej architektury, wspiera środowiska związane z ochroną i konserwacją zabytków oraz muzealników z placówek skansenowskich. Jedną z form wsparcia w tym zakresie jest niniejsze poradnikowe opracowanie. Adresowane jest ono głównie do osób prywatnych, podejmujących próbę translokowania zabytkowych obiektów drewnianej architektury, ale też do fachowców zajmujących się translokacjami. Przedstawiamy bowiem aktualnie standardy w interesujących nas procedurach, które mogą stanowić punkt odniesienia, skłaniać do refleksji i odpowiedzi na pytanie: jak poprawnie i skutecznie przenieść zabytek o konstrukcji drewnianej, by zachować jego charakter i nie pozbawić go wartości zabytkowych?

muzeów skansenowskich, „Acta Scansenologica" 1980, t. 1, s. 41–58; J. Święch, *Problemy konserwacji i profilaktyki konserwatorskiej obiektów techniki na ekspozycjach polskich muzeów na wolnym powietrzu* [w:] *Problemy muzeów związane z zachowaniem i konserwacją zbiorów*, red. J. Święch, L. Satniek, H. Nowicka, A. Kuberka, Szreniawa 2006, s. 9–14.

4 T. Sadkowski, K. Szarejko, *Chata za miastem na Kaszubach i Kociewiu*, Gdańsk 1978, s. 63.

1 Informacje wstępne

1.1. Co to jest obiekt zabytkowy?

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: u.o.z.) definiuje zabytek jako:

> [...] nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 u.o.z.).

Natomiast zabytek nieruchomy, z którymi mamy do czynienia w przypadku budowli drewnianych, określany jest jako: „[...] nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1" (art. 3 pkt 2 u.o.z.).

Zabytki architektury drewnianej, zwłaszcza z terenów wiejskich, stanowią wyjątkową grupę obiektów, których ochrona *in situ* jest trudnym zadaniem dla urzędów ochrony zabytków. Obiekty te stanowią świadectwo minionych czasów i są związane z działalnością człowieka. Posiadają cechy regionalne połączone z danym obszarem etnograficznym. Są nieodłącznymi elementami rodzimego krajobrazu kulturowego.

1.2. Jakie są formy ochrony zabytków?

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określono następujące prawne formy ochrony zabytków (art. 7):

1) wpis do rejestru zabytków;
   1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2) uznanie za pomnik historii;
3) utworzenie parku kulturowego;
4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zabytki architektury drewnianej objęte jedną z powyższych form ochrony wymagają współdziałania na etapie wszelkich działań pomiędzy właścicielem lub użytkownikiem wieczystym a odpowiednimi dla miejsca lokalizacji zabytku wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków.

Równocześnie obok prawnych form ochrony konserwatorskiej u.o.z. wskazuje zbiory ewidencyjne zabytków nieruchomych stanowiące podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21): krajową ewidencję zabytków (art. 22 ust. 1), wojewódzką ewidencję zabytków (art. 22 ust. 2) oraz gminną ewidencję zabytków (art. 22 ust. 4). Wojewódzka i krajowa ewidencja zabytków są prowadzone przez organy rządowej administracji publicznej, a gminna ewidencja zabytków – przez organy administracji samorządowej. Ujęcie zabytków w gminnej ewidencji stwarza organom ochrony zabytków możliwość wypowiadania się i uzgadniania w zakresie dotyczącym między innymi ustalania warunków ochrony w dokumentach planistycznych, co wynika z brzmienia art. 7 pkt 4 u.o.z., a także uzgadniania projektów pozwoleń na budowę na podstawie art. 39 ust. 3 ustawy Prawo budowlane.

Zabytkowy kościół drewniany w Porębach Dymarskich, translokowany w 1979 roku z Cmolasu

Fot. M. Warchoł

Podstawową formą ochrony zabytków jest wpis do rejestru zabytków, który prowadzi właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków (dalej: WKZ). W przypadku zabytków architektury jest to rejestr zabytków nieruchomych. Rejestr zawiera dane osobowe obejmujące imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela, posiadacza zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej z urzędu przez WKZ bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

> Ochrona zabytków – realizowana jest głównie przez urzędników i pracowników instytucji szczebla rządowego i samorządowego działających w ramach swoich struktur administracyjnych. Zadania te wykonuje się poprzez przygotowywanie przepisów i warunków sprzyjających zachowaniu i prawidłowemu wykorzystaniu zabytków oraz zapewnienie warunków finansowych utrzymania, zagospodarowania, trwałego zachowania i wykonywania prac przy zabytkach. Wśród działań są np. kontrole stanu zachowania i wykorzystywania zabytków, przeprowadzane przez odpowiednie organy administracyjne z udziałem właścicieli i użytkowników obiektów, wydawanie stosownych zaleceń czy nakazów.
>
> Skreślenie zabytku lub jego części z rejestru zabytków leży w kompetencji ministra ds. kultury i dziedzictwa narodowego. Możliwe jest to tylko wtedy, gdy nastąpi zniszczenie zabytku i utrata jego wartości – historycznej, artystycznej lub naukowej. Może to również nastąpić, kiedy w wyniku przeprowadzonych badań ujawnione zostaną nowe fakty, które dyskwalifikują ustalone na etapie wpisu wartości zabytku[5].

Przemieszczenie zabytku nieruchomego do muzeum (na przykład parku etnograficznego) i wpisanie go do muzealnej księgi inwentarzowej również jest podstawą do jego skreślenia z rejestru zabytków (art. 13 ust. 4 pkt 2 u.o.z.) po uprzednim przeprowadzeniu właściwego postępowania administracyjnego przez właściwego ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 13 ust. 1 pkt 5 u.o.z.).

5 A. Hamberg-Federowicz, *Zabytki. Przewodnik dla właścicieli, użytkowników i pasjonatów zabytków oraz pracowników samorządu terytorialnego*, Szczecin 2012, s. 21.

1.3. Co to jest translokacja zabytku i jakie są jej cele?

Translokacja / relokacja / przemieszczenie to ostateczny sposób ochrony obiektu budowlanego, zmienia bowiem jego naturalne otoczenie i kontekst przestrzenny. W praktyce obiekty drewniane są najczęściej translokowane do skansenów, czyli do muzeów na wolnym powietrzu, w celu zachowania charakterystycznych przykładów drewnianej architektury poszczególnych regionów Polski. Translokacja może być też działaniem wymuszonym, na przykład koniecznością ochrony zabytku zagrożonego zniszczeniem lub niemogącego nadal funkcjonować w swojej pierwotnej lokalizacji. W przypadku inwestycji niemających na celu ratowania zabytku lub niezwiązanych z przenoszeniem go na teren parków etnograficznych translokacja zabytku powinna być dopuszczalna tylko w wyjątkowych sytuacjach. Jest to działanie, które na zawsze zmienia otoczenie i kontekst przestrzenny obiektu, a może też prowadzić do uszkodzenia historycznej substancji oraz pozbawić obiekt wartości zabytkowych.

Przemieszczenie zabytku wymaga pozwolenia właściwego dla pierwotnego miejsca położenia zabytku WKZ. Należy jednak pamiętać, że WKZ zazwyczaj będzie dążyć do zachowania budynku *in situ*, czyli w jego pierwotnej lokalizacji. W związku z powyższym translokacja powinna odbywać się według ściśle określonych zasad (ujętych w niniejszym opracowaniu) mających na celu dobro obiektu. Proces przemieszczenia nie powinien bowiem wpłynąć negatywnie na wartości zabytkowe, zarówno w odniesieniu do formy i konstrukcji obiektu, jak i wartości wynikających z kontekstu i specyfiki jego pierwotnego położenia oraz zagospodarowania.

1.4. Istota i wartości zabytkowej architektury regionalnej

Wiejska architektura była fenomenem kulturowym kształtowanym do połowy XX wieku przez warunki fizjograficzne i społeczno-gospodarcze określonego terenu, a także jej funkcje praktyczne, oraz upodobania estetyczne ludności, połączone z twórczą pracą miejscowych cieśli. Decydowały one między innymi o doborze miejscowych, powszechnych i tanich materiałów budowlanych, kompozycjach brył budynków, a co za tym idzie także o stosowanych konstrukcjach i technikach budowlanych. Przypomnijmy też, że od końca XVIII wieku tereny należące do państwa polskiego znalazły się w granicach trzech

a

b

Kościoły drewniane w Wielgiem (a) i w Zawidzu Kościelnym (b) zagrożone w związku z budową nowych świątyń w tych miejscach. Translokacja jest być może jedynym sposobem na uratowanie obu zabytków przed zniszczeniem

Fot. M. Warchoł

państw zaborczych – Austrii, Prus i Rosji – które prowadziły różną politykę społeczno-gospodarczą, a po zakończeniu II wojny światowej do Polski przyłączono ziemie o innej specyfice kulturowej i odmiennych typach konstrukcji architektury drewnianej. Przywołajmy w tym miejscu choćby tylko ustawy uwłaszczeniowe czy zapisy prawa

Kontrowersyjny przykład translokacji zabytkowego wiatraka z Pułkowa na teren ośrodka wypoczynkowego Wellness & SPA Osada Karbówko w Elgiszewie

Fot. P. Tuliszewski

budowlanego, które w istotny sposób wpływały na kształtowanie architektury wiejskiej[6]. Wiejskie budownictwo było również podporządkowane, w szczególności zaś jego detale architektoniczne, funkcjom wynikającym z organizacji pracy w zagrodzie, na którą miały wpływ klimat i rytm dobowy. W końcu też specyficzne upodobania estetyczne miejscowej ludność przekładały się na stosowanie szeregu oryginalnych elementów zdobniczych.

Wszystkie wymienione powyżej uwarunkowania miały wpływ na kształtowanie się architektury wiejskiej, ponieważ jednak ich zestaw w różnych częściach kraju był inny, formowały się regionalne odmiany budownictwa. Dlatego właśnie przykładowo chałupa kujawskiego chłopa nie mogłaby powstać na Podhalu i odwrotnie. Nie możemy zatem mówić o jednym polskim stylu budownictwa wiejskiego, ale o bogactwie jego regionalnych odmian, charakteryzujących się wyjątkowo harmonijnym wkomponowaniem w miejscowy krajobraz naturalny. Taka konstatacja zaś podpowiada, że przy podejmowaniu decyzji o translokacji zabytkowego obiektu powinno się uwzględnić zalecenie, aby jego nowa lokalizacja nie przekroczyła granic etnograficznych regionu.

6 C. Krawczak, *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*, Poznań 1975, s. 147.

2 Wybór obiektu do translokacji i procedury administracyjne

2.1. Gdzie znajdziemy informacje o obiektach?

Najpopularniejszą formą szukania informacji o obiektach drewnianej architektury i możliwościach ich zakupu są media społecznościowe i serwisy aukcyjne, w szczególności te związane z grupami osób pasjonujących się turystyką regionalną, agroturystyką oraz problematyką różnych odmian budownictwa wiejskiego. Na tych forach często pojawiają się również oferty sprzedaży budynków drewnianych. Ponadto informacje w interesującym nas zakresie możemy niekiedy uzyskać w urzędach gmin, wojewódzkich urzędach ochrony zabytków oraz w muzeach na wolnym powietrzu. Jeszcze innym sposobem, tworzącym jednocześnie dobry klimat do późniejszych dobrych relacji z lokalną społecznością, są indywidualne poszukiwania określonego obiektu w terenie.

Jeśli konkretny budynek jest już wstępnie wytypowany, informacji na jego temat w pierwszej kolejności powinniśmy szukać we właściwym urzędzie gminy. Tam właśnie dowiemy się, czy obiekt objęty jest ochroną konserwatorską oraz ewentualnie którą z jej form: czy znajduje się w gminnej ewidencji zabytków (dalej: GEZ), która prowadzona jest przez urzędy gmin, czy też w rejestrze zabytków prowadzonym przez WKZ. Jeśli obiekt widnieje w GEZ, to powinien posiadać założoną kartę GEZ. W karcie są zawarte podstawowe informacje o obiekcie: czas powstania, własność, adres, funkcja, stan zachowania i informacja o formie ochrony. Jeżeli wpisany jest do rejestru zabytków, to udajemy się do właściwego wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków. Obiekty rejestrowe powinny posiadać opracowaną kartę ewidencyjną zabytków architektury i budownictwa, czyli białą kartę. Odnajdziemy w niej więcej informacji, takich jak historia, opis formalny, dokumentacja fotograficzna i tym podobne.

2.2. Sposoby wyboru obiektów translokowanych do muzeów typu skansen

Wybór obiektów do translokacji na teren muzeum na wolnym powietrzu poprzedzają badania terenowe, w ramach których poszukuje się budynków wpisujących się w koncepcję programu szczegółowego i zagospodarowania przestrzennego danego muzeum. W muzeach na wolnym powietrzu pokazywane są najczęściej przykłady architektury najbardziej charakterystyczne dla określonego regionu

Zabytkowy młyn wodny z Dobrego Lasu na terenie Muzeum-Skansenu Kurpiowskiego im. Adama Chętnika w Nowogrodzie nad Narwią

Fot. M. Warchoł

etnograficznego z uwzględnieniem przyjętego zakresu czasowego dla całej ekspozycji, różnorodności typów budynków – odzwierciedlających strukturę społeczną, majątkową i zawodową wsi – oraz materiałów, technik budowlanych i konstrukcji[7]. Prowadzone w muzeach na wolnym powietrzu badania terenowe są także okazją do udokumentowania stanu zachowania obiektów architektury na danym obszarze. Ich zasięg przestrzenny oraz zakres tematyczny określa statut określonej placówki.

2.3. Procedury uzgodnień i pozwoleń na translokację zabytku architektury wpisanego do rejestru zabytków

Uzyskanie pozwolenia na translokację obiektu architektury wpisanego do rejestru zabytków wymaga całego szeregu uzgodnień. Ich kolejność, treść aplikacji oraz niezbędne załączniki prezentujemy w zamieszczonej poniżej wskazówce:

7 Szerzej zagadnienie to omówiono w: J. Święch, R. Tubaja, *Muzea etnograficzne typu skansenowskiego w Polsce. Założenie merytoryczne a realizacja* [w:] *Skanseny po latach – założenia a realizacja*, Nowy Sącz 1996, s. 7–21.

1. Informacje o wpisaniu obiektu architektury do rejestru zabytków

W pierwszej kolejności należy rozpoznać, czy interesujący nas obiekt jest wpisany do rejestru zabytków. Informację taką uzyskamy w wojewódzkim urzędzie ochrony zabytków (dalej: WUOZ). Uzyskana sygnatura potwierdzająca wpis będzie niezbędna przy składaniu wniosku o uzgodnienia i pozwolenie na translokację obiektu we właściwym WUOZ.

2. Wniosek o wydanie zaleceń konserwatorskich

Kolejnym krokiem jest złożenie we właściwym WUOZ wniosku o wydanie zaleceń konserwatorskich. We wniosku należy podać: sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenie, planowane prace konserwatorskie, a także zakres zmian wprowadzonych w obiekcie w trakcie konserwacji i translokacji[8].

WUOZ w odpowiedzi na złożony wniosek określa zalecenia konserwatorskie i wskazuje na:

a. **uwarunkowania historyczne**, w których określa się typ budynku oraz jego historię (o ile jest znana), a także stan zachowania budynku;
b. **uwarunkowania prawne**, w których określa prawne aspekty wydania uwarunkowań konserwatorskich dla obiektu posiadającego status zabytku wpisanego do rejestru zabytków oraz na przemieszczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (art. 36 ust. 1 pkt 1 i 6 u.o.z.). Warunki wydania takiego pozwolenia określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609) wraz z obwieszczeniem z dnia 26 listopada 2020 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu do powyższego rozporządzenia[9].

8 W prawie budowlanym nie istnieje niestety pojęcie translokacji. Termin ten jest określany jako „budowa zabytku (z przeniesienia)" lub „rozbiórka z przeniesieniem".

9 Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra

Ekspozycja zrekonstruowanych i translokowanych obiektów Galicyjskiego Rynku na terenie Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku

Fot. M. Warchoł

c. **zalecenia konserwatorskie**, w których zazwyczaj wprawdzie wskazuje się, że optymalnym rozwiązaniem jest prowadzenie prac konserwatorskich obiektu w jego miejscu pierwotnego posadowienia (*in situ*), ale jednocześnie mówi się o szczególnych przypadkach, w których dopuszcza się działania translokacyjne z dokładnym określeniem nowego miejsca lokalizacji. Informuje się również, że przed translokacją budynku należy wykonać jego dokładną inwentaryzację architektoniczną oraz ewentualnie dokumentację badawczą ze wskazaniem rodzajów niezbędnej dokumentacji. Ostatni punkt zaleceń stanowi opis działań niedopuszczalnych, które mogą zmienić charakter obiektu lub jego bryłę.

3. Wniosek o wydanie pozwolenia na przemieszczenie zabytku nieruchomego

Po otrzymaniu pozytywnych odpowiedzi na złożony wniosek o określenie zaleceń konserwatorskich kolejnym etapem będzie złożenie wniosku o wydanie pozwolenia na przemieszczenie zabytku

Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2021, poz. 81).

Ekspozycja skansenologiczna zabytkowych budynków w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

Fot. M. Warchoł

nieruchomego. Jednymi z istotnych jego załączników są projekt budowlany oraz inwentaryzacja architektoniczna zabytku, jak też – ewentualne – niezbędne badania zabytku. Projekt musi wykonać osoba posiadająca niezbędne kwalifikacje budowlane określone przepisami prawa. Wskazane jest, by autor dokumentacji projektowej – z uwagi na jej skomplikowany charakter wynikający z konieczności rozbiórki i ponownego zestawienia budynku – posiadał również wiedzę z zakresu prowadzenia robót budowlanych i prac konserwatorskich w zabytkach wykonanych z drewna. W przypadku translokacji z rozbiórką budynku powinien mieć również wiedzę o metodyce oznakowania elementów zabytku, gdyż takie informacje powinny być już zawarte w dokumentacji projektowej.

Wniosek standardowo zawiera następujące informacje:

a. dane wnioskodawcy,
b. opis zabytku z określeniem miejsca jego obecnego posadowienia,
c. wskazanie miejsca, do którego zabytek nieruchomy zostanie translokowany,
d. numery ksiąg wieczystych nieruchomości, o ile są założone.

Ponadto do wniosku należy dołączyć następujące załączniki:

a. dokument potwierdzający posiadanie tytułu prawnego do zabytku, który upoważnia właściciela do występowania z niniejszym wnioskiem;
b. zgodę właściciela działki, na którą obiekt ma być przeniesiony;
c. projekt budowlany lub program robót budowlanych, który zawiera imię i nazwisko autora oraz informacje niezbędne do oceny wpływu przemieszczenia na zabytek, w szczególności:
   - opis stanu zachowania zabytku;
   - wskazanie przewidzianych rozwiązań budowlanych, w formie opisowej i rysunkowej;
   - wskazanie przewidzianych do zastosowania metod, materiałów i technik (czyli metody translokacji zabytku i zasad jego ponownego montażu w nowej lokalizacji). WUOZ może wezwać wnioskodawcę do złożenia projektu budowlanego, jeśli program robót budowlanych jest niewystarczający do oceny wpływu przemieszczenia na zabytek, w terminie nie krótszym niż 14 dni, z pouczeniem, że niezłożenie projektu budowlanego spowoduje pozostawienie wniosku bez rozpoznania;
d. dowód dokonania opłat skarbowych za wydanie wniosku.

4. Pozwolenie na przemieszczenie zabytku nieruchomego

Pozytywne rozpatrzenie wniosku potwierdza decyzja pozwalająca na translokację budynku. W pozwoleniu na przemieszczenie zabytku nieruchomego WKZ określa:

a. na podstawie jakich przepisów wniosek został pozytywnie rozpatrzony;
b. o jaki budynek chodzi, ze wskazaniem miejsca jego dotychczasowej lokalizacji;
c. imię, nazwisko i adres lub nazwę, siedzibę i adres wnioskodawcy;
d. zakres i sposób prowadzenia wskazanego w pozwoleniu przemieszczenia zabytku nieruchomego;
e. wskazanie miejsca, do którego zabytek nieruchomy ma zostać przemieszczony;
f. termin ważności pozwolenia;
g. warunek polegający na obowiązku kierowania robotami budowlanymi lub wykonywania nadzoru inwestorskiego przez osoby spełniające wymagania, określone w art. 37c u.o.z.;

Ewangelicki Dom Modlitwy z Rząsnik translokowany do Łomnicy

Fot. A. Maślak

h. warunek przekazania WKZ nie później niż w terminie 14 dni przed dniem rozpoczęcia robót budowlanych, a w toku robót budowlanych na 14 dni przed dokonaniem zmiany osoby kierującej robotami budowlanymi lub wykonującej nadzór inwestorski, z podaniem jej imienia, nazwiska i adresu oraz przekazaniem dokumentów potwierdzających spełnianie przez tę osobę wymagań, o których mowa w art. 37c u.o.z., i oświadczenia tej osoby o przyjęciu przez nią obowiązku kierowania robotami budowlanymi albo wykonywania nadzoru inwestorskiego;
i. informację, że postępowanie w sprawie wydanego pozwolenia może zostać wznowione, a następnie pozwolenie może zostać zmienione lub cofnięte na podstawie art. 47 u.o.z.;
j. uzasadnienie pozytywnego rozpatrzenia wniosku.

Dodatkowo w pozwoleniu na przemieszczenie zabytku nieruchomego mogą zostać określone następujące obowiązki:

a. zawiadomienia WKZ o terminie podjęcia określonych czynności związanych z wydanym pozwoleniem, przynajmniej 3 dni przed dniem rozpoczęcia tych czynności,

b. zawiadomienia WKZ o terminie rozpoczęcia i zakończenia wskazanej w pozwoleniu translokacji zabytku nieruchomego,
c. niezwłocznego zawiadomienia WKZ o wszelkich zagrożeniach lub nowych okolicznościach ujawnionych w trakcie prowadzenia translokacji zabytku nieruchomego,
d. podjęcia innych działań, które zapobiegną uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku.

Do pozwolenia zazwyczaj zostaje załączona dokumentacja projektowa (projekt budowlany) przeniesienia zabytku, która będzie elementem koniecznym na etapie uzyskiwania pozwolenia na budowę. Jednocześnie ustawodawca nie różnicuje trybu uzyskania pozwolenia na przemieszczenie zabytku z uwagi na jego przyszłą lokalizację; procedura uzyskania pozwolenia jest taka sama w przypadku obiektów translokowanych zarówno w obrębie tego samego województwa, jak i poza jego granicami.

5. Zatwierdzenie projektu rozbiórki i udzielenie pozwolenia na rozbiórkę

Wniosek o zatwierdzenie projektu rozbiórki i udzielenie pozwolenia na rozbiórkę zabytkowej nieruchomości składa się w urzędzie starostwa powiatowego właściwym dla miejsca lokalizacji zabytku.

Zabytkowy dom Heleny Grossówny translokowany z przedmieść na tereny staromiejskie w Toruniu

Fot. P. Tuliszewski

Zabytkowa dzwonnica drewniana translokowana na teren Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

Fot. M. Warchoł

Do wniosku należy dołączyć trzy egzemplarze projektu rozbiórki zabytku, zgodę właściciela obiektu i pozwolenie WKZ.

6. Zatwierdzenie projektu budowlanego i wydanie pozwolenia na budowę

Zatwierdzenie projektu budowlanego i wydanie pozwolenia na budowę następuje na podstawie art. 28, art. 33 ust. 1, art. 34. ust. 4 i art. 36 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane (Dz.U. 2023, poz. 682) oraz art. 104 Ustawy z dnia 14 czerwca 1960 roku – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 2023, poz. 803).

W decyzji wydanej przez starostwo znajduje się uzasadnienie pozytywnego rozpatrzenia wniosku. Uzyskanie pozwolenia na budowę i zatwierdzenie projektu budowlanego dają dopiero podstawę do rozpoczęcia prac związanych z translokacją zabytku do nowego miejsca.

Pozwolenie na budowę uzyskuje się w starostwie powiatowym właściwym dla nowej lokalizacji zabytku.

7. Informacje dodatkowe

W przypadku kiedy w przyszłości translokowany obiekt będzie pełnił funkcję publiczną, wymagane jest ponadto otrzymanie decyzji

o lokalizacji inwestycji celu publicznego. Dokument ten stanowi decyzja o warunkach zabudowy, poszerzona o opis sposobu eksploatacji budynku.

W przypadku translokacji zabytkowego obiektu na teren muzeum zostaje on wpisany do muzealnego inwentarza zbiorów, a jednocześnie zostaje wszczęta procedura jego skreślenia z rejestru zabytków.

Natomiast w przypadku translokacji zabytku wpisanego do rejestru zabytków poza granice administracyjne województwa konieczne jest uregulowanie tej kwestii w dotychczasowej księdze rejestru oraz księdze rejestru województwa, na którego teren jest przenoszony obiekt.

Prace związane z relokacją zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków nadzorowane są przez WKZ.

2.4. Procedury uzgodnień i pozwoleń na translokację zabytku architektury znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków

Uzyskanie pozwolenia na translokację zabytku znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków i niewpisanego do rejestru zabytków jest prostsze, gdyż nie wymaga uzyskania pozwolenia WKZ na przemieszczenie zabytku nieruchomego w trybie art. 36 ust. 1 pkt 6 u.o.z. W tym wypadku konieczne jest jedynie zatwierdzenie projektu budowlanego i uzyskanie pozwolenia na budowę (i niekiedy pozwolenia na rozbiórkę) zgodnie z przepisami prawa budowlanego, które jest wydawane w uzgodnieniu z WKZ na zasadzie porozumienia pomiędzy organami. Uzgodnienie wydaje się w formie pisemnej, jednocześnie niezajęcie stanowiska przez WKZ w terminie 30 dni jest jednoznaczne z akceptacją przedłożonych rozwiązań projektowych.

Procedury zatwierdzenia projektu budowlanego i uzyskania pozwolenia na budowę przez wydający je organ architektoniczno-budowlany są natomiast takie same jak w przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków opisanych w podrozdziale powyżej.

3 Rozpoznanie i diagnoza stanu technicznego obiektu przed translokacją

Profesjonalna ocena stanu zachowania budynku dokonywana jest przez specjalistów, operujących odpowiednią metodyką badań i złożoną aparaturą. Efektem są dokładne ekspertyzy, o których będzie jeszcze mowa. Można też, przy chęci podjęcia samokształcenia opartego na dostępnej literaturze przedmiotu, podjąć próbę ogólnej identyfikacji stanu zachowania budynku[10]. Należy przy tym zwrócić szczególną uwagę na wszelkie przyczyny wpływające na ewentualnie występujące zawilgocenie wnętrz, gdyż zazwyczaj nieprawidłowości, które zauważymy na zewnątrz budynku, mają bezpośredni wpływ na korozję biologiczną w jego wnętrzu. Korozję tę wywołuje z reguły podwyższona wilgotność względna drewna.

Poziom wilgotności drewna przekłada się na porażenie przez czynniki biotyczne. „W naszych warunkach klimatycznych drewno suszone na otwartej przestrzeni osiąga poziom wilgotności równoważnej w granicach 12–20% (zwykle około 15%). Drewno takie określa się mianem drewna powietrzno-suchego”[11]. Do najgroźniejszych czynników biotycznych korozji drewna należą grzyby i owady – techniczne szkodniki drewna (ksylofagi).

> Biotyczne (biologiczne) czynniki degradacji drewna stanowią główną przyczynę ograniczenia trwałości drewna (oprócz działania ognia). Wszystkie gatunki zwierząt, które niszcząc drewno, powodują obniżenie jego wartości jako materiału i surowca, nazywamy „szkodnikami technicznymi”. Natomiast grzyby, bakterie i rośliny niszczące drewno w żywym drzewie nazywamy patogenami lub po ścięciu drzewa „czynnikami szkodotwórczymi”[12].

W pierwszej kolejności podczas oględzin budynku zwracamy uwagę na wszelkie zmiany zauważalne gołym okiem: ubytki materiału, odbarwienia powierzchni, pęknięcia, zacieki, ślady żerowania owadów (ksylofagów), widoczny rozkład brunatny drewna (próchnica) czy też występujące na powierzchni grzyby saproficzne (pleśnie).

Podczas identyfikacji stanu zachowania całość budynku najlepiej podzielić na dwie główne strefy: zewnętrzną i wewnętrzną.

10 Ocenę tą zawsze należy jednak traktować jako wstępną, a ostateczną ocenę powierzać specjalistom w tej dziedzinie.

11 J. Ważny, J. Karyś, *Ochrona drewna przed korozją biologiczną*, Warszawa 2001, s. 48.

12 A. Krajewski, P. Witomski, *Ochrona drewna*, Warszawa 2003, s. 14.

Często spotykany stan zachowania obiektu przed translokacją

Fot. A. Maślak

1. W odniesieniu do strefy zewnętrznej przeprowadza się:

a. analizę otoczenia budynku wraz z ukształtowaniem terenu i rodzajami roślinności wokół niego,
b. analizę szczelności pokrycia dachowego,
c. analizę stanu murów i tynków na kominach,
d. analizę drenażu i głębokości posadowienia budynku,
e. analizę stanu konstrukcji (jeśli jest odsłonięta),
f. analizę stanu okładzin zewnętrznych budynku i elementów dekoracji architektonicznej,
g. analizę stanu technicznego izolacji przeciwwilgociowych pod podwalinami obiektu,

Badanie właściwości mechanicznych drewna konstrukcji ściany translokowanego obiektu

Fot. E. Wilbik

Zniszczenia drewna spowodowane przez grzyby domowe i owady (ksylofagi)

Fot. E. Wilbik

h. analizę stanu technicznego i drożność rynien i rur odpływowych oraz przyłączy instalacyjnych,
i. analizę stanu cokołów i okapów,
j. analizę stanu technicznego stolarki drzwiowej i okiennej,
k. analizę stanu technicznego zadaszeń nad drzwiami wejściowymi.

2. Analiza wnętrz budynku

Po dokonaniu oceny technicznej strefy zewnętrznej budynku należy przeprowadzić ocenę stanu zachowania wnętrz budynku, które oceniamy od najniższej kondygnacji. W pierwszej kolejności ocenie poddajemy:

a. stan techniczny ścian wewnętrznych, stropów, schodów i podłóg,
b. stan piwnic, jeśli te występują w budynku,
c. stan pieców, trzonów kuchennych i kominowych,
d. stan techniczny instalacji,
e. stan więźby dachowej.

3. Główne objawy wskazujące na występowanie korozji drewna to:

a. specyficzna woń we wnętrzach budynku,
b. uginanie się podłóg i stropów,
c. podwyższona wilgotność drewna,
d. przebarwienia spowodowane zaciekami wody, zawilgocenie ścian i elementów więźby dachowej,
e. przebarwienia okładzin ścian, spękania farby, tapety odstające od ścian czy łuszcząca się farba na ścianach,

Wnętrze budynku zniszczone przez grzyba domowego – stroczka domowego (*Serpula lacrymans*)

Fot. E. Wilbik

f. próchnica drewna i utwory morfologiczne grzybów (owocniki, sznury),
g. otwory wylotowe technicznych szkodników drewna i występowanie mączki drzewnej,
h. pleśnie, porosty, glony.

Każde stwierdzenie wymienionych tu objawów może wskazywać na występowanie czynników biotycznych, mogących prowadzić do niszczenia naturalnych materiałów budowlanych. Jest to równoznaczne z podjęciem działań interwencyjnych w celu usunięcia przyczyn występowania zauważonych zmian i czynników biologicznych.

4. Grzyby niszczące drewno

Grzyby są to organizmy roślinne, różniące się od roślin wyższych brakiem ciałek zieleni. Z tego powodu muszą się odżywiać substancją organiczną zawartą na przykład w drewnie i pokrewnych materiałach pochodzenia organicznego (płyty wiórowe, paździerzowe, torfowe), stosowanych w budownictwie. Dla grzybów występujących w budynkach utarło się określenie „grzyby domowe". Nie znaczy to, że wymienione grzyby nie mogą występować na przykład w słupach teletechnicznych, jednakże najczęściej występują one w budynkach.

W budowie grzybów domowych można rozróżnić trzy zasadnicze elementy, które równocześnie stanowią cechę rozpoznawczą poszczególnych gatunków. Są to: grzybnia, sznury oraz owocniki, wytwarzające zarodniki. Grzybnia składa się ze strzępek mających postać cieniutkich niteczek rozmaitego koloru, rosnących na powierzchni

Krokwie zaatakowane przez grzyb – gnilicę oliwkową (*Coniophora olivacea*)

Fot. E. Wilbik

Gnilica mózgowata (*Coniophora puteana*)

Fot. E. Wilbik

lub wewnątrz drewna. Rozwija się ona w formie puszystych, watowatych lub płaskich utworów albo też zbija się razem w gęste płaty.

Sznury wytwarzają się najczęściej wtedy, gdy porażone drewno jest znacznie zniszczone. Są one również różnej grubości, konsystencji i różnego koloru, proste lub rozgałęzione.

Owocniki stanowią najistotniejszą cechę rozpoznawczą grzybów domowych. Wykształcają się do postaci kapeluszy, kopyt lub powłoczek różnego koloru i wielkości przytwierdzonych całkowicie lub częściowo do podłoża. Dolna powierzchnia kapeluszy i kopyt, a górna – powłoczek, pokryte są rurkami, blaszkami lub fałdkami. Na powierzchni tych utworów powstają zarodniki w bardzo dużych ilościach[13].

Grzyby domowe dzielimy na cztery grupy w zależności od sposobu i siły degradacji materiałów budowlanych. Do grupy I zaliczamy grzyby powodujące destrukcję przy niskim wskaźniku masowej wilgotności materiału, atakujące intensywnie i na dużych powierzchniach. Do najgroźniejszych z nich należy grzyb domowy właściwy (*Serpula lacrymans*). Grupa II to grzyby pojawiające się przy wysokiej wilgotności i powodujące rozległą korozję materiału. Do tej grupy należą: grzyb domowy biały (*Poria vaporaria*), grzyb piwniczny (*Coniophora puteana*) i grzyb kopalniany (*Paxillus panoides*). Grupa III to grzyby pojawiające się przy wysokiej wilgotności podłoża, najczęściej na otwartej przestrzeni i materiale niezadaszonym. Wywołują silną

13 M. Czajnik, *Odgrzybianie i zabezpieczanie budynków*, Warszawa 1961, s. 4.

i miejscową degradację drewna. Do tej grupy należą: grzyb podkładowy (*Lentinus lepideus*), grzyb słupowy (*Gloephyllum sepiarium*), wroślak rzędowy (*Trametes serialis*), gmatwek dębowy (*Dedalea quercina*). Grupę IV stanowią grzyby o niskiej szkodliwości, działające na dużych powierzchniach i wymagające wysokiej wilgotności podłoża. Do tej grupy należą: grzyb składowy (*Peniophora gigantea*), powłocznik gładki (*Corticium laeve*)[14].

5. Owady – techniczne szkodniki drewna (ksylofagi)

Techniczne szkodniki drewna to grupa owadów żywiąca się składnikami zawartymi w drewnie. Najczęściej żerują w bielu drewna. Drewno dla poszczególnych gatunków owadów może pełnić następujące funkcje: pożywienia i kryjówki, wyłącznie pożywienia, miejsca rozwoju grzybów odgrywających role pożywienia lub wreszcie wyłącznie kryjówki. Owady odżywiające się drewnem nazywamy ksylofagami[15].

Charakterystycznym objawem występowania ksylofagów w drewnie są otwory wylotowe postaci *imago* owadów. Otwory te mają różny kształt, mogą być owalne lub okrągłe i równej wielkości w zależności od gatunku owada. Owady żywią się drewnem iglastym i liściastym. Występują w drewnie suchym i mocno zawilgoconym. Oprócz otworów wylotowych charakterystycznym zjawiskiem wskazującym na ich aktywność jest mączka drzewna, która pojawia się w momencie, gdy dorosła postać *imago* opuszcza zniszczone drewno.

Owady dzielimy na sześć grup. Grupa I to owady niszczące drewno powietrzno-suche o wilgotności 15–18%. Do tej grupy należą miedzy innymi: spuszczel pospolity (*Hylotrupes bajulus* L.), kołatek domowy (*Anobium punctatum*) i miazgowce (*Lyctus* L.). Grupa II to osobniki, które do rozwoju larw potrzebują drewna wilgotnego i częściowo rozłożonego przez grzyby. W stanie *imago* mogą żerować na drewnie suchym, które nie daje możliwości rozwoju grzybom domowym. Do tej grupy należy tykotek pstry (*Xestobium rufovillosum*). Grupa III to owady niszczące drewno zagrzybione o dużej wilgotności. To tej grupy należą miedzy innymi: kołatek uparty (*Anobium pertinax* L.), zmorsznik czerwony (*Corymbia rubra* L.), borodziej próchnik (*Ergates faber* L.) i palotocz mostowy (*Nacerdes melanura* L.). Do grupy IV należą owady niszczące konstrukcje z drewna, które zasiedliły materiał

14 J. Karyś. *Ochrona przed wilgocią i korozją biologiczną w budownictwie*, Warszawa 2014, s. 44.

15 A. Krajewski, P. Witomski, *Ochrona drewna*, Warszawa 2003, s. 114.

Uszkodzenia elementu drewnianego spowodowane przez larwy technicznych szkodników drewna

Fot. E. Wilbik

Mączka drzewna wysypująca się z otworu wylotowego postaci *imago* spuszczela pospolitego (*Hylotrupes bajulus*)

Fot. E. Wilbik

rosnący w lesie lub leżący na składach drewna. Są to: trzpiennikowate (*Siricidae*), wykarczak sosnowiec (*Arhopalus rusticus* L.) i szczapówka bruzdkowana (*Asemum striatum* L.). Grupa V to grupa owadów zasiedlająca drewno, na którym pozostawiono korę. Do tej grupy należą: zagwoździk fioletowy (*Callidium viloaceum*) i stukacz świerkowiec (*Ernobius mollis* L.). Ostatnia grupa VI to owady, które drążą drewno w celu zapewnienia sobie miejsca zasiedlenia. Do tej grupy przede wszystkim należą mrówki: hurtnica (*Lasius* sp.), gmachówka (*Camponotus* sp.) oraz skórniki (*Dermestes* sp.)[16].

6.Uszkodzenia mechaniczne

Na etapie rozpoznania i diagnozy stanu technicznego obiektu przed jego translokacją należy również zwracać uwagę na wszelkiego rodzaju uszkodzenia mechaniczne, ubytki oraz braki elementów konstrukcji, okładzin lub wystroju. Mogą one bowiem w zasadniczy sposób wpływać na zakres przyszłych prac remontowych, koszty prac związane z przeniesieniem zabytku oraz mogą wiązać się z koniecznością wykonania znacznych uzupełnień lub przekształceń budynku.

Zarówno ewentualne uszkodzenia mechaniczne, jak i biologiczne powinny zostać szczegółowo zdiagnozowane i opisane w profesjonalnie przygotowanej dokumentacji, niezbędnej w procesie translokacji obiektu zabytkowego.

16 Ibidem, s. 117.

4 Dokumentacje niezbędne do translokacji zabytku

4.1. Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa i fotograficzna

Celem inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej jest udokumentowanie zabytku w stanie zastanym w formie rysunkowej oraz opisowej. Dokumentacja ta służy do rozpoznania obiektu i stanowi podstawę do prac konserwatorskich, restauratorskich czy robót budowlanych podejmowanych przy zabytku[17]. W skład inwentaryzacji wchodzi cześć opisowa, cześć rysunkowa oraz dokumentacja fotograficzna:

1. **Część opisowa** powinna zawierać opis usytuowania, historię obiektu, opis formalny oraz konstrukcyjny;

2. **Dokumentacja rysunkowa** polega na wykonaniu pomiarów i sporządzeniu rysunków w odpowiedniej skali dostosowanej do typu i charakteru obiektu. Jeżeli dokumentacja ta wykonywana jest w celu przeprowadzenia badań architektonicznych lub konserwatorskich, w późniejszym etapie projektu budowlanego i realizacji

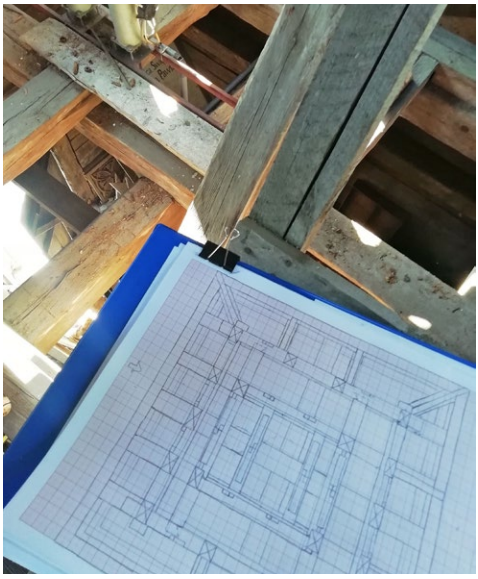

Pomiar konstrukcji drewnianej wykonany metodami tradycyjnymi

Fot. A. Maślak

17 Zasady i standardy sporządzania inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej opisano na przykład w: *Standard wykonywania inwentaryzacji zabytku nieruchomego, będącego obiektem budowlanym*, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23, s. 137–142; M. Brykowska, *Metody pomiarów i badań zabytków architektury*, Warszawa 2003; U. Schaaf, M. Prarat, *Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa zabytków architektury drewnianej w procesie konserwatorskim – problemy i propozycja standaryzacji*, „Budownictwo i Architektura" 2015, t. 14 (4), s. 99–110.

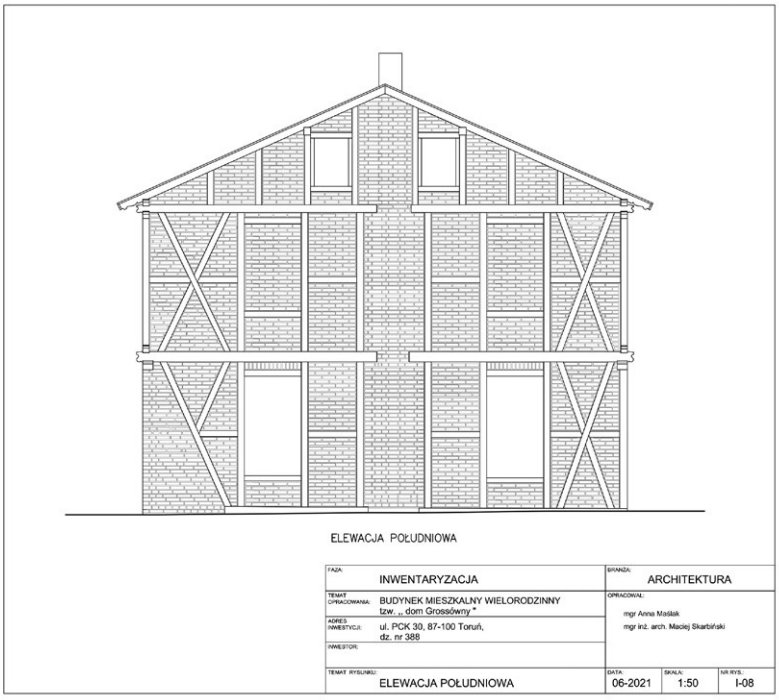

Przykładowa inwentaryzacja budynku drewnianego przeznaczonego do translokacji – dom Heleny Grossówny w Toruniu

Oprac. A. Maślak, M. Skarbiński

prac konserwatorskich przy translokacji obiektu, powinna być także wykonana w skali nie mniejszej niż 1 : 50, 1 : 25 lub większej z maksymalną granicą błędu ± 2,5 cm.

W muzeach na wolnym powietrzu przyjęto zasadę, że dokumentacja pomiarowo-rysunkowa, która będzie podstawą prac rozbiórkowych obiektów architektury – chałup, budownictwa przemysłowego, budownictwa sakralnego, warsztatów rzemieślniczych, budynków życia społecznego, zakwalifikowanych do translokacji na terem muzeum – będzie wykonywana w skali 1 : 20. Dla budynków gospodarczych i inwentarskich przyjęto skalę nie mniejszą niż 1 : 50. Pozostałe elementy wspomnianej dokumentacji zgodne są z poniższym wyszczególnieniem oraz wskazana skalą. Zakres części rysunkowej powinien obejmować:

a. zagospodarowanie terenu (o ile jest istotne w procesie translokacji lub konieczne na przykład w dokumentacji projektowej),
b. rzuty wszystkich kondygnacji wraz z widokiem więźby dachowej,
c. przekroje: poprzeczne i podłużne (ilość zależy od wielkości i skomplikowania obiektu),
d. widoki wszystkich elewacji,

e. detal architektoniczny, szczegóły elementów wykończeniowych (podłogi, stolarka okienna i drzwiowa, schody, elementy wystroju i tym podobne; skala 1 : 10 i 1 : 1).

Rysunki powinny być wykonane z uwzględnieniem: konstrukcji ścian, stropów czy więźby dachowej wraz z połączeniami konstrukcyjnymi; widocznych deformacji (ugięcie stopów czy podłóg, wychylenie ścian) i uszkodzeń; szczegółowego wymiarowania (naniesione wartości liczbowe na rysunku) poszczególnych części i elementów konstrukcyjnych wraz z zestawieniem pomieszczeń;

3. **Dokumentacja fotograficzna** obejmuje fotografie ukazujące obiekt od ogółu do szczegółu: widoki ogólne z zewnątrz, zdjęcia wszystkich pomieszczeń, stolarki okiennej i drzwiowej, detalu architektonicznego czy szczegółów konstrukcyjnych. Zdjęcia powinny być wykonane w wysokiej rozdzielczości i wydrukowane w dobrej jakości.

4.2. Badania historyczno-architektoniczne

Badania historyczno-architektoniczne są wykonywane w celu szczegółowego rozpoznania zabytkowej substancji obiektu architektury i uchwycenia jego historii budowlanej od momentu powstania do dzisiaj. Stanowią działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii. Badania historyczno-architektoniczne obejmują dochodzenia historyczne – oparte na źródłach i literaturze przedmiotu – oraz badania architektoniczne koncentrujące się na materialnej substancji zabytku. Ich wyniki są przedstawione w formie tekstowej i graficznej na inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej. Dla rysunków przedstawiających analizę powinno się stosować skalę 1 : 50. Rozwarstwienie chronologiczne i rekonstrukcja stanu pierwotnego mogą być przedstawione w mniejszej skali. Każdy z tematów powinien mieć opracowaną osobną legendę ułatwiającą czytelność opracowania. Rysunkom towarzyszą także części tekstowa i fotograficzna. W części tekstowej powinny być opisane wyniki analizy z wysuniętymi wnioskami i z podsumowaniem[18].

18 Szczegółowy standard prowadzenia i opracowywania wyników badań architektonicznych budowli drewnianych przedstawiono w: U. Schaaf, M. Prarat, *Standardy*

Badania architektoniczne budynku drewnianego przeznaczonego do translokacji

Fot. M. Skarbiński

Badania architektoniczne zabytku architektury drewnianej na potrzeby translokacji powinny być podzielone na trzy podstawowe części: analizę, rozwarstwienie chronologiczne oraz rekonstrukcję rysunkową stanu pierwotnego:

1. **Analiza zachowanej materialnej substancji zabytku** powinna być poprzedzona badaniami historycznymi (studium źródeł pisemnych, ikonograficznych, kartograficznych oraz literatury), dzięki czemu wiedzę historyczną można skonfrontować na bieżąco z wynikami analizy samego budynku. Analiza obejmuje następujące zagadnienia:
   a. układ elementów konstrukcji nośnej – określenie konstrukcji nośnej i jej zasad, dzięki czemu łatwiej zauważyć odstępstwa, które mogą świadczyć o wtórnych zmianach;
   b. strona odwiązywania – jest to strona bala, po której cieśla oznaczał elementy podczas odwiązywania/dopasowywania poszczególnych elementów (takich jak elementy ścian, belkowanie czy wiązary dachowe) „na sucho", na pomoście/stole ciesielskim (przed ostatecznym montażem);
   c. złącza ciesielskie – sposoby połączeń wszystkich elementów konstrukcyjnych (na przykład złącze na czop pełny, złącze na czop kołkowany, nakładka, przekładka i tym podobne);

prowadzenia i opracowania wyników badań architektonicznych budowli drewnianych, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23, s. 33–135.

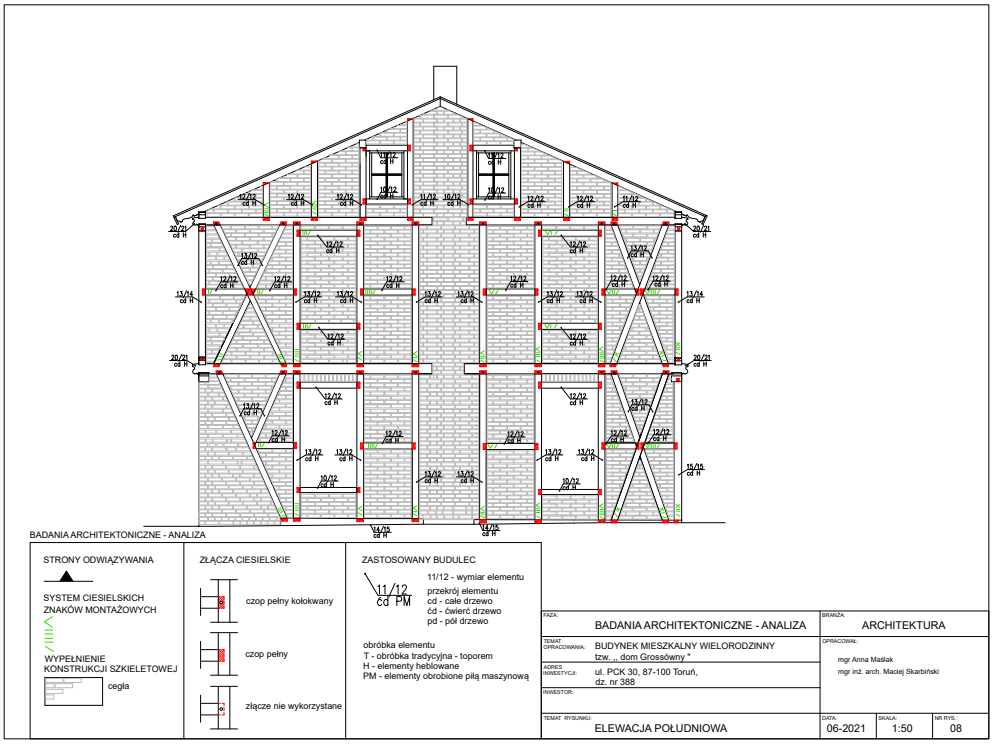

Przykład badań architektonicznych budynku translokowanego – dom Heleny Grossówny w Toruniu

Oprac. A. Maślak, M. Skarbiński

d. system ciesielskich znaków montażowych – są to znaki umieszczane na elementach konstrukcyjnych w momencie ich próbnego połączenia na pomoście ciesielskim;
e. fazowanie belek stropowych – analiza faz belek stropowych jest ważnym aspektem w kontekście zrekonstruowania pierwotnego układu pomieszczeń budynku;
f. rodzaje zastosowanego budulca oraz sposób jego obróbki – to zagadnienie porusza kwestie zastosowanego materiału budowlanego, którym posłużono się do wzniesienia obiektu, czyli rodzaj drewna (na przykład iglaste, liściaste lub szczegółowiej: sosna, dąb i tym podobne), wymiary poszczególnych elementów i przekrój budulca;
g. wypełnienie pól w konstrukcji szkieletowej – zagadnienie to dotyczy budynków czy też części budynków wzniesionych w konstrukcji szkieletowej, które mogły posiadać różne materiały zastosowane do wypełnienia pól, na przykład glinę na pionowych szczapach, cegłę suszoną czy cegłę paloną;
h. warstwy malarskie, tynki, tapety – ważnym aspektem są badania dotyczące programu kolorystycznego dla całego budynku. Określenie rodzajów tynków, badania stratygraficzne

kolorystyki czy występujących warstw tapet są ważne w kontekście odbudowy obiektu i przyjęcia konkretnej cezury czasowej. Dzięki temu możemy odtworzyć pełny program kolorystyczny danego budynku;

i. analiza architektoniczna elementów wystroju i detalu architektonicznego, stolarki, schodów, stropów i podłóg, okładzin ścian i tym podobnych;

j. inskrypcje – umieszczone na budynku daty dają nam często konkretną informację na temat daty powstania obiektu czy nawet nazwiska fundatora i budowniczego. Należy je jednak zawsze zweryfikować z dostępnymi źródłami.

2. **Rozwarstwienie chronologiczne** – to historia budowlana obiektu. Dzięki przeprowadzonej analizie materialnej substancji zabytku, skonfrontowanej ze studium historycznym, można wyodrębnić różne fazy i etapy dotyczące rozbudowy, przebudowy czy remontów w obiekcie. Przeprowadzona analiza nie zawsze jednak pozwala na precyzyjne datowanie wyodrębnionych etapów. W takiej sytuacji należy przeprowadzić/zlecić badania towarzyszące, na przykład dendrochronologiczne (które pozwolą na określenie rodzaju drzewa i daty ścięcia drzewa użytego do budowy obiektu) czy też badania archeologiczne. Rozwarstwienie chronologiczne przedstawia się w formie rysunkowej oraz opisowej. Elementy przyporządkowane poszczególnym fazom oznacza się na rysunkach kolorami, innymi dla każdej z faz. Tekstowa cześć dokumentacji powinna zawierać szczegółowe opisy wyodrębnionych etapów z odsyłaczami do rysunków i fotografii;

3. **Rekonstrukcja rysunkowa stanu pierwotnego** – wyniki rozwarstwienia chronologicznego. Analiza zabytkowej materialnej substancji i źródeł historycznych z reguły pozwalają na rysunkową rekonstrukcję stanu pierwotnego, będącą ważnym aspektem w kontekście badań nad historią architektury drewnianej. Przede wszystkim pozwala to także na przeprowadzenie dokładnych analiz wartościujących poszczególnych etapów. Jeżeli badania historyczno-architektoniczne poprzedzają dalsze prace konserwatorskie i translokację obiektu, daje to także podstawę do opracowania koncepcyjnego projektu do programu prac konserwatorskich, z uwzględnieniem funkcji, jaką dany budynek będzie pełnił. Rekonstrukcje rysunkowe stanu pierwotnego odgrywają kapitalną rolę w przypadku translokacji zabytków, szczególnie

Przykład rekonstrukcji stanu pierwotnego budynku translokowanego – dom Heleny Grossówny w Toruniu

Oprac. A. Maślak, M. Skarbiński

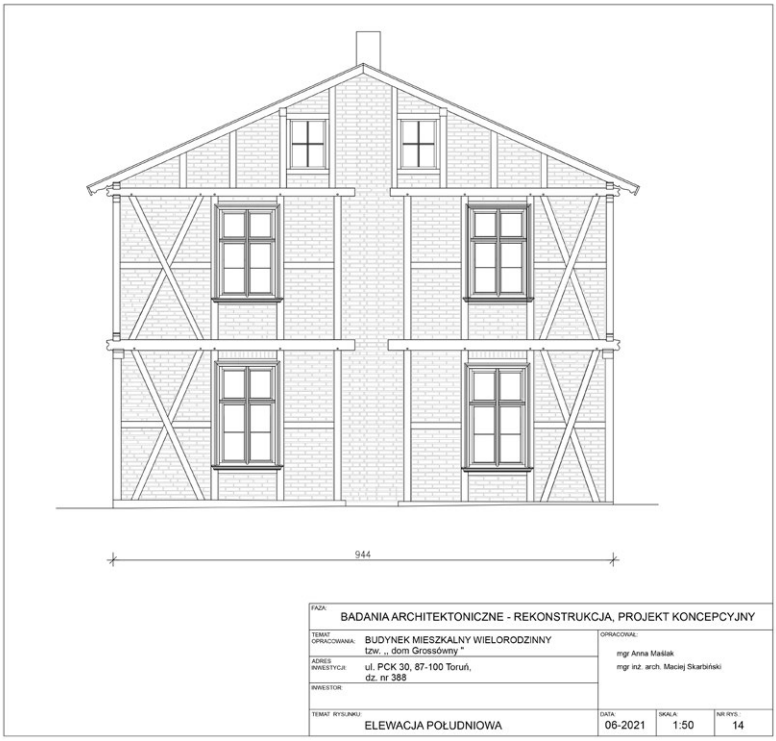

na teren muzeów na wolnym powietrzu, ponieważ rekonstrukcję (niekoniecznie stanu pierwotnego) obiektu można dostosować do cezury czasowej, wynikającej z założeń ogólnej koncepcji danej ekspozycji, przy zachowaniu późniejszych nawarstwień historycznych. Rekonstrukcję opracowuje się w formie rysunkowej w rzutach, przekrojach i widokach elewacji. W rysunkach należy kolorystycznie odróżnić elementy oryginalne/pierwotne, elementy rekonstruowane na podstawie przeprowadzonych badań, elementy rekonstruowane na podstawie źródeł czy elementów rekonstruowanych hipotetycznie – na przykład na podstawie analizy porównawczej.

4.3. Ekspertyza mykologiczna

Ekspertyza mykologiczna określa stan zachowania obiektu pod kątem działających na niego czynników zewnętrznych i zagrożeń biologicznych. Badania są wykonywane pod kątem występowania w obiekcie wilgoci, zagrzybienia oraz owadzich szkodników drewna, takich jak spuszczel pospolity czy kołatek domowy.

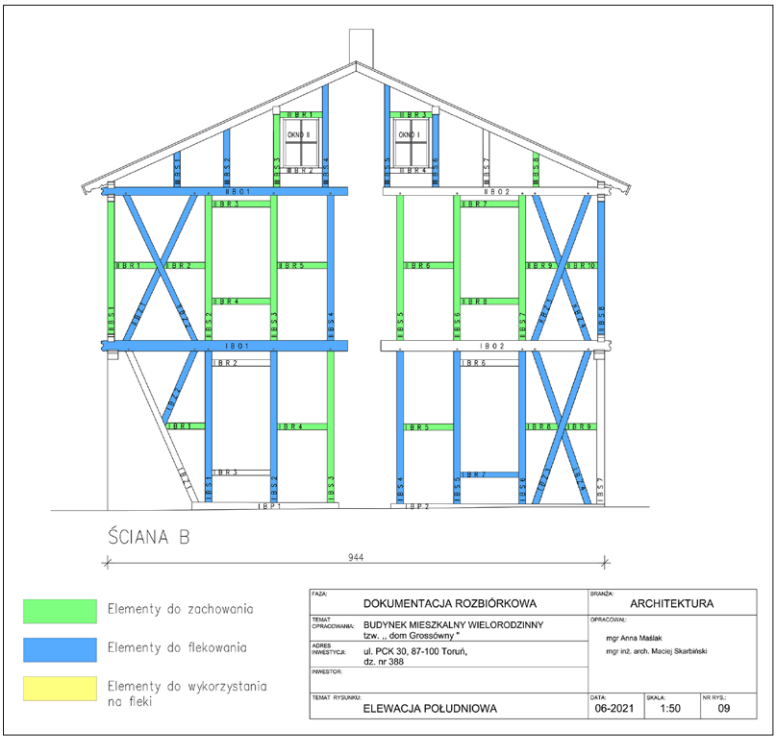

Przykład dokumentacji rozbiórkowej budynku translokowanego o konstrukcji szkieletowej – dom Heleny Grossówny w Toruniu

Oprac. A. Maślak, M. Skarbiński

Taka ekspertyza powinna wskazać zaistniałe uszkodzenia, określić ich przyczyny oraz zaproponować sposoby naprawy i konserwacji. Merytoryczną podstawę opracowania stanowią: wizja lokalna, badania, pomiary, szkice, dokumentacja fotograficzna, rysunki techniczne, istniejąca dokumentacja[19].

Dokumentacja powinna zawierać:

a. opis obiektu i stan jego zachowania,
b. dokumentację fotograficzną przedstawiającą stan faktyczny obiektu i zagrożenia, jakie w danym momencie istnieją,
c. rozpoznanie przyczyn powstania zagrożeń – wyniki przeprowadzonych badań,
d. opis występujących zagrożeń: identyfikacja szkodnika, miejsce występowania, szkody, jakie wywołuje,

19 Szczegółowy zakres i formę opracowania mykologicznego zabytku drewnianego przedstawiono w: D. Mączyński, *Standard opracowania mykologicznego dla zabytku nieruchomego zbudowanego z drewna oraz zawierającego elementy konstrukcji drewnianych*, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23, s. 17–31.

e. dokumentację rysunkową, w której na planach i rysunkach zostaną zaznaczone punkty, gdzie występują zagrożenia,
f. program zwalczania zidentyfikowanych zagrożeń: listę zalecanych środków chemicznych, które umożliwią skuteczne usunięcie szkodników, oraz dobór odpowiedniej metodologii prac.

4.4. Ekspertyza techniczna stanu zachowania

Ekspertyza techniczna/budowlana zawiera ocenę stanu zachowania obiektu opracowaną na podstawie przeprowadzonych badań przez osobę z odpowiednimi uprawnieniami i doświadczeniem. Ekspertyza określa wytrzymałość poszczególnych elementów, takich jak fundamenty, podwaliny, ściany, stropy, elewacje czy elementy konstrukcyjne więźby dachowej. Zakres opracowania ekspertyzy uzależniony jest od stanu zachowania budynku i od celu, w jakim jest wykonywana.

Ekspertyzy budowlane określające stan techniczny konstrukcji budynku drewnianego na potrzeby jego translokacji powinny obejmować:

a. opis przedmiotu ekspertyzy i celu, któremu ma służyć,
b. opis badanych elementów i rozwiązań konstrukcyjnych obiektu z uwzględnieniem wymiarów użytych materiałów, z jakich został wykonany, i tym podobnych,
c. opis występujących konstrukcji: fundamenty, ściany, stropy, dach,
d. opis wykonanych odkrywek i ich badań,

Przykład dokumentacji rozbiórkowej budynku translokowanego o konstrukcji wieńcowej – dom we Włęczu

Oprac. A. Maślak

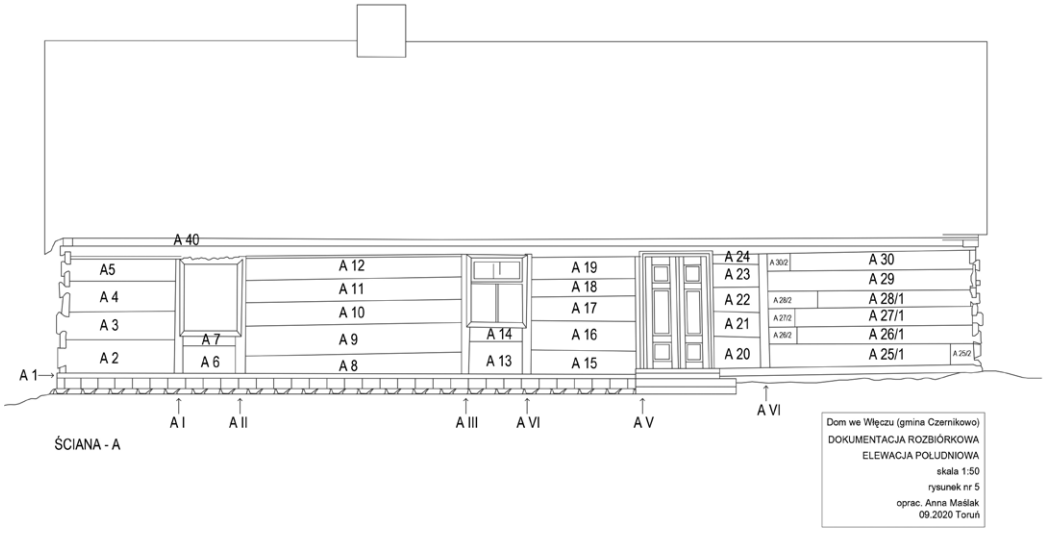

e. dokumentację rysunkową i fotograficzną badanych elementów,
f. obliczenia dopuszczalnych obciążeń elementów konstrukcyjnych, takich jak fundamenty, podwaliny, stropy, ściany, nadproża, elementy więźby dachowej i tym podobnych,
g. szczegółowe wnioski z przeprowadzonych badań, które obejmują między innymi ocenę stanu zachowania budynku i jego przydatności do dalszego użytkowania lub planowanego przemieszczenia, opis ewentualnych uszkodzeń (rysy, pęknięcia, zawilgocenia, zagrzybienia),
h. ocenę przyczyn powstawania uszkodzeń, zalecenia dotyczące niezbędnych napraw i wzmocnień oraz zalecenia dotyczące sposobów wykonania napraw.

Ekspertyza budowlana daje cenne informacje na temat stanu technicznego obiektu, a także rekomendacje dotyczące możliwości i metod jego ewentualnego przemieszczenia, które następnie powinny znaleźć odzwierciedlenie w opracowanej dokumentacji projektowej translokacji zabytku.

4.5. Dokumentacja rozbiórkowa

Ewentualna rozbiórka obiektu na potrzeby jego translokacji dokonywana jest na podstawie dokumentacji pomiarowo-rysunkowej, z zastosowaniem systemu oznakowania wszystkich elementów konstrukcji. Dokładne wytyczne w tym zakresie zostały opracowane i opublikowane w literaturze przedmiotu[20].

W trakcie rozbiórki zbierany jest materiał dokumentujący:

a. wszystkie przebudowy obiektu: planu rozplanowania, urządzeń paleniskowo-dymnych, detali architektonicznych – drzwi, okien, podcieni, konstrukcji dachu i jego pokrycia,

20 W. Jankowski, *Metody wykonywania szczegółowych inwentaryzacji pomiarowych obiektów przeznaczonych do przeniesienia*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku" 1966, nr 3, s. 43–46; L. Smoczkiewicz, *Metody i organizacja prac przy przenoszeniu obiektów zabytkowych budownictwa ludowego – na podstawie doświadczeń Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku" 1966, nr 3, s. 46–63; H. Olszański, *Dokumentacja konserwatorsko-budowlana na potrzeby muzeów skansenowskich*, „Acta Scansenologica" 1980, t. 1, s. 41–58.

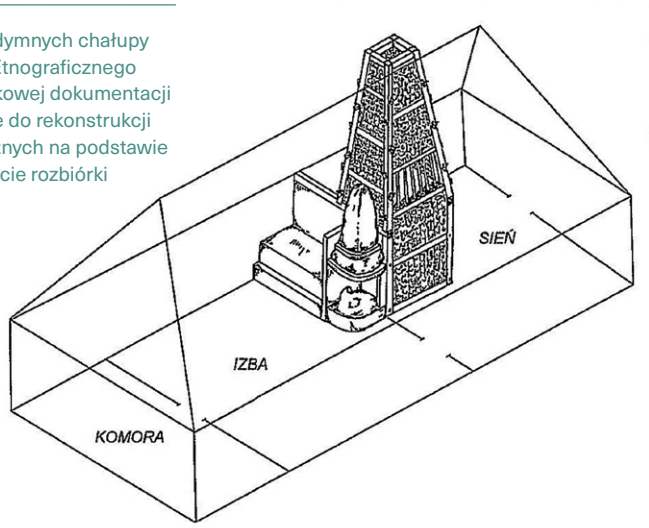

Aksonometria urządzeń paleniskowo-dymnych chałupy ze Skępego translokowanej do Parku Etnograficznego w Toruniu. Szkic dołączony do rozbiórkowej dokumentacji pomiarowej obiektu stanowił wytyczne do rekonstrukcji skomplikowanych detali architektonicznych na podstawie zachowanych śladów odkrytych w trakcie rozbiórki

Oprac. J. Święch

b. wszystkie niewidoczne złącza ciesielskie: podwalin, belek ścian, belek ścian wewnętrznych, konstrukcji okien i drzwi, podłóg, stropów, więźby dachowej.

Szkice rysunkowe, dokumentacja fotograficzna czy dokumentacja filmowa wykonywane w trakcie rozbiórki są podstawą do opracowania opisów i poglądowych rysunków aksonometrii najważniejszych fragmentów konstrukcji budynku, między innymi rozwinięcia aksonometrycznego narożnika budynku, połączeń wewnętrznych ścian działowych, konstrukcji dachu oraz detali architektonicznych – podcieni, okien, drzwi, ganków. One wszystkie uzupełniają dokumentację pomiarowo-rysunkową i stanowią podstawę do prac związanych z wytycznymi do rekonstrukcji obiektu oraz opracowania w tym zakresie odpowiedniej dokumentacji. Ponadto są bezcennym materiałem dla badaczy zajmujących się problematyką polskiej architektury drewnianej.

4.6. Programy prac konserwatorskich

Program prac konserwatorskich w przypadku obiektu wpisanego do rejestru zabytków zawarty jest w dokumentacji, która stanowi podsumowanie dotychczas wykonanych badań przy przedmiotowym zabytku, i będzie podstawą do opracowania projektu budowlanego. Program prac konserwatorskich sporządzany na potrzeby translokacji zabytku drewnianego powinien zawierać:

a. uzasadnienie koncepcji wyglądu zabytku po przeprowadzeniu prac konserwatorskich, uwzględniające uwarunkowania estetyczne, historyczne i funkcjonalne – koncepcyjny projekt konserwatorski odbudowy obiektu z uwzględnieniem planowanej funkcji. Projekt ten powinien powstać na podstawie przeprowadzonych wcześniej badań historyczno-architektonicznych i zabytkoznawczej analizy wartościującej i być przedstawiony w formie rysunkowej i opisowej. Jest to ogólna koncepcja konserwatorska zawierająca wytyczne do układu funkcjonalno-przestrzennego, zachowania nawarstwień w odniesieniu do wartościowania, przyjętej cezury czasowej, zgodnie z którą obiekt będzie odtwarzany, oraz do funkcji, jaką będzie pełnić. Generalną koncepcję należy przedstawić w formie rysunkowej – z uwzględnieniem rzutów, przekrojów, widoków elewacji – oraz opisowej;
b. wykaz planowanych czynności i zabiegów konserwatorskich do przeprowadzenia, z podaniem metod, materiałów i technik. Powinny to być szczegółowe wskazania, w tym:
   - określenie jakości i sposobu napraw elementów konstrukcyjnych: podwalin, ścian, stropów, więźby dachowej i tym podobnych,
   - określenie ogólnych sposobów konserwacji poszczególnych elementów drewnianych z podaniem rekomendowanych preparatów,
   - określenie rodzaju materiału i sposobów jego obróbki dla poszczególnych elementów, które wymagają rekonstrukcji,
   - opracowanie zestawienia złącz naprawczych, które należy zastosować przy flekowaniu i sztukowaniu elementów,
   - wykonanie wypełnień pól w przypadku konstrukcji szkieletowej,
   - naprawa stolarki okiennej i drzwiowej.

Jeśli w obiekcie znajdują się na przykład warstwy malarskie, powinien zostać opracowany osobny program prac konserwatorskich lub restauratorskich zawierający wnioski i założenia konserwatorskie dotyczące tego wystroju, dostosowane do ogólnych założeń konserwatorskich i przyjętej cezury czasowej.

4.7. Dokumentacja projektowa translokacji zabytku

W przypadku translokacji zabytku projekt budowlany jest opracowaniem, które ma na celu wpisanie nowej funkcji dla przedmiotowego

obiektu zabytkowego oraz w miarę możliwości dostosowanie go do obowiązujących norm i przepisów budowlanych. W przypadku braku takiej możliwości może się okazać konieczne uzyskanie od właściwego ministra zgody na odstępstwa od przepisów techniczno-budowlanych.

Adaptacja zabytku do nowej funkcji jest tu elementem kluczowym. Może to być zarówno funkcja muzealno-wystawiennicza w przypadku zabytków translokowanych do muzeów na wolnym powietrzu, jak i szereg funkcji użytkowych, na przykład mieszkalna, gospodarcza czy usługowa. Należy jednak pamiętać, aby nowa funkcja wpisywała się w charakter i specyfikę przemieszczanego obiektu zabytkowego. Jego translokacja wraz z adaptacją do nowych funkcji nie powinna doprowadzić do zatracenia wartości zabytku.

Podstawą do opracowania projektu budowlanego translokacji zabytku powinna być wykonana wcześniej dokumentacja konserwatorska, a w szczególności program prac konserwatorskich z koncepcyjnym projektem konserwatorskim. Rysunki projektowe powinny być opracowane na podstawie inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej zabytku przed translokacją, z uwzględnieniem ewentualnych elementów adaptacji zabytku do nowych funkcji.

Elementami projektu budowlanego są:

a. projekt zagospodarowania działki lub terenu,
b. projekt architektoniczno-budowlany,
c. projekt techniczny.

Forma opracowania projektu budowlanego jest zawarta w Rozporządzeniu Ministra Rozwoju z dnia 11 września 2020 roku w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego (Dz.U. 2020, poz. 1609).

Projekt budowlany lub jego cześć umożliwiająca ocenę zamierzenia inwestycyjnego związanego z translokacją zabytku do nowego miejsca

Zestawienie kolejnych etapów dokumentacji badawczej i projektowej translokowanej zagrody z Kaniczek: inwentaryzacja (a), rozwarstwienie architektoniczne (b), rekonstrukcja stanu, chronologicznie (c), projekt koncepcyjny remontu (d)

Oprac. M. Prarat

a

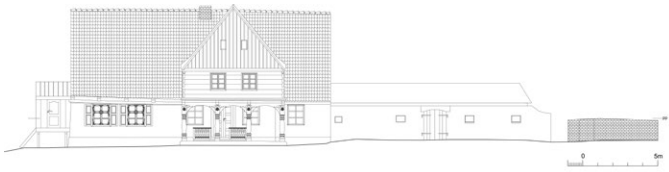
0
5m

b

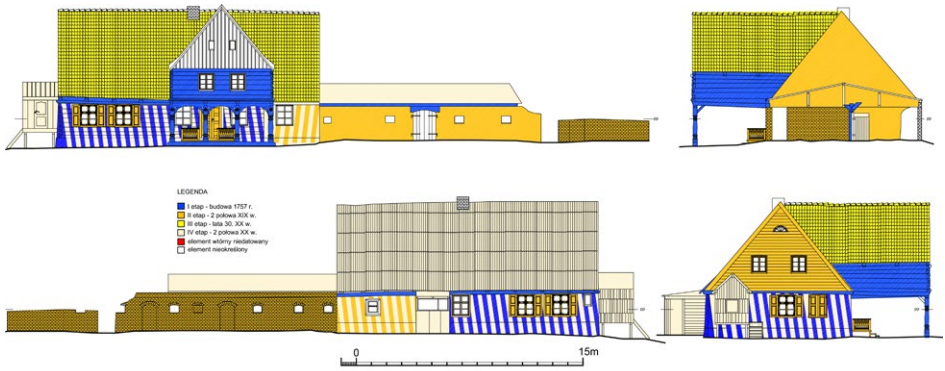
LEGENDA
I etap - budowa 1757 r.
II etap - 2 połowa XIX w.
III etap - lata 30. XX w.
IV etap - 2 połowa XX w.
element wtórny niedatowany
element nieokreślony
0
15m

c

część mieszkalna
część inwentarska
IZBA
KUCHNIA
CZARNA KUCHNIA
IZBA
SIEŃ
KOMORA
KOMORA
A-A
B-B
0
10m
LEGENDA

d

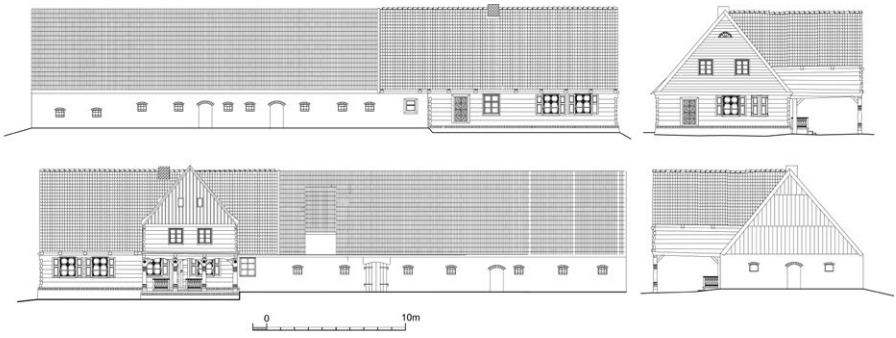
0
10m

może być wymagany już na etapie składania wniosku do WKZ o wydanie pozwolenia na przemieszczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Projekt budowlany konieczny jest też do uzyskania pozwolenia na budowę oraz musi być zatwierdzony przez WKZ właściwego dla miejsca lokalizacji zabytku i składania wniosku.

4.8. Dokumentacja powykonawcza

Konserwatorska dokumentacja powykonawcza stanowi podsumowanie procesu translokacji zabytku, dokumentuje jego stan w trakcie prowadzonych prac i po zakończonych pracach. Powinna być każdorazowo wykonana, pomimo że przepisy prawa wymagają jej jedynie w odniesieniu do prac konserwatorskich, a nie na przykład robót budowlanych czy prac restauratorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Dokumentacja powykonawcza powinna zawierać:

a. opis, fotografie i rysunki dokumentujące poszczególne etapy prac konserwatorskich, robót budowlanych lub prac restauratorskich, z uwzględnieniem zastosowanych metod, materiałów i technik;
b. wskazanie nowej lokalizacji zabytku;
c. opracowanie graficzne – rysunki inwentaryzacyjne dokumentujące stan zabytku po translokacji i rysunki z oznaczeniem kolorystycznym stopnia ingerencji, czyli napraw i wymiany poszczególnych elementów. Stanowi uzupełnienie badań architektonicznych w zakresie dodania kolejnej fazy związanej z przemieszczeniem zabytku;
d. fotografie zabytku po zakończeniu prac konserwatorskich lub prac restauratorskich;
e. zalecenia konserwatorskie dla właściciela lub posiadacza zabytku określające sposoby sprawowania opieki nad zabytkiem.

Dokumentacja podwykonawcza powinna być przekazana do WUOZ właściwego dla miejsca nowej lokalizacji zabytku.

5 Translokacja zabytku

5.1. Metody translokacji zabytków

Optymalnym rozwiązaniem ochrony obiektów, reprezentujących walory zabytkowe, jest ich restauracja *in situ*, czyli w pierwotnym miejscu posadowienia. Niekiedy jednak taka forma ochrony z różnych przyczyn jest niemożliwa. W tych szczególnych sytuacjach podejmuje się decyzję o translokacji obiektów. Metoda ta sprawdza się szczególnie dobrze w przypadku budynków drewnianych. Związane jest to ze sprężystością drewna, jego niedużą wagą i masą, oraz względnymi możliwościami demontażu konstrukcji drewnianych i ich ponownego zestawienia.

Translokacje budynków drewnianych w ostatnich latach wpisują się również w nowy kulturowy trend związany z modą na życie w zgodzie z naturą.

> Niewielkie budynki mieszkalne są przenoszone ze względu na pożądane i poszukiwane parametry środowiskowe, które nie są możliwe do osiągnięcia w sposób prosty w tradycyjnej, współczesnej metodzie murowanej. Klienci poszukują sprawdzonych w lokalnym klimacie rozwiązań tradycyjnych kojarzonych z naturą, ekologią i zdrowiem[21].

Translokacja całości zrębu ścian spichlerza na terenie Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu

Fot. E. Wilbik

21 Ł. Wesołowski, *Translokacja obiektów budowlanych w aspekcie przyczyn i możliwości stosowania*, „Wiadomości Konserwatorskie" 2016, nr 47, s. 41.

Technologię translokacji można podzielić na metodę całościową i rozbiórkową. Pierwsza dotyczy przede wszystkim budynków drewnianych, natomiast druga kojarzona jest z budynkami murowanymi. Obie technologie jednak można zastosować do budynków drewnianych. Wybór rozwiązania zależy od charakteru zabytku i elementów świadczących o jego wartościach, od masy obiektu, rodzaju konstrukcji, powierzchni czy sposobu posadowienia budynku.

1. Metoda całościowa

Wybór całościowej metody translokacji budynku drewnianego zależy od wielu czynników. Przede wszystkim od wielkości budynku, jego stanu zachowania czy odległości od miejsca, do którego ma być translokowany. Jeżeli chodzi o wielkość budynku, to jego przewóz w całości (bez demontażu) jest ograniczony przepisami o ruchu drogowym[22]. Według przepisów za ładunek wielkogabarytowy uznaje się budynek o szerokości przekraczającej wraz z pojazdem 2,5 m.b., wysokości 4 m.b. i długości 16,5 m.b. W związku z tym bardzo trudno zmieścić w tych parametrach w całości jakikolwiek budynek z drewna. Istnieje możliwość wynajęcia firmy, która ma odpowiednie uprawnienia do przewozu ładunków ponadnormatywnych. Koszty takiej usługi są jednak zazwyczaj duże. Oprócz tego firmy zajmujące się przewozami gabarytów ponadnormatywnych w przypadku przewozu zabytku rzadko posiadają odpowiednie ubezpieczenie, które jest tu konieczne.

Jedna z dawniej stosowanych technik translokacji całościowej budynków wiejskich polegała na przykład na przewożeniu chałupy na spiętych razem przyczepach rolniczych. Unoszono ją za pomocą lewarów kolejowych na odpowiednią wysokość. Następnie podjeżdżano pod niego dwiema lub czterema połączonymi przyczepami i przy użyciu dwóch ciągników przewożono w nowe miejsce posadowienia. Na miejscu podnoszono budynek i opuszczano na nowo wykonany fundament.

Innym stosowanym powszechnie sposobem było przeciąganie domów na małe odległości. Jeżeli robiono to zimą, to pod budynkiem montowano drewniane płozy i ciągnięto konstrukcję we wskazane miejsce. Natomiast w pozostałe pory roku budynek kładziono na okrąglakach i ciągnięto go po układanych na odcinku deskach.

22 Art. 2 pkt 35a i 35b Ustawy z dnia 20 czerwca 1997 roku – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. 1997, nr 98, poz. 602).

Translokacja całościowa budynku na terenie Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu

Fot. W. Bogucki

Metoda całościowa może być też stosowana w przypadku translokacji poszczególnych części zabytku, o ile istnieje możliwość ich rozłączenia. Pozwala na przemieszczanie mniejszych fragmentów obiektu. Metoda ta jest również często łączona z częściowym demontażem niektórych elementów zabytku (na przykład konstrukcji dachowych, ganków, tarasów), które po przemieszczeniu w całości części głównej są ponownie zestawiane w cały obiekt budowlany.

Demontaż całych segmentów konstrukcji szkieletowej ściany budynku w trakcie translokacji

Fot. A. Maślak

Metoda translokacji całościowej jest najlepszą i najbardziej preferowaną z punktu widzenia konserwatorskiego metodą przemieszczania zabytków, mimo że ograniczają ją przede wszystkim nierówności terenu i możliwości transportowe. Pozwala w największym stopniu chronić wartości zabytkowe obiektu wynikające z jego autentycznej struktury budowlanej oraz ograniczyć zakres niezbędnych napraw i wymiany elementów konstrukcji. Często ochronie mogą być poddane całościowo również na przykład elementy wystroju zewnętrznego (tynki, szalunki, podłogi, a nawet fundamenty), zazwyczaj usuwane i niszczone w przypadku demontażu zabytku.

2. Metoda rozbiórkowa

Metoda translokacji budynków przez rozbiórkę i ponowny montaż jest znana i stosowana od dawna. Z powodzeniem też została zastosowana w muzealnictwie na wolnym powietrzu oraz innych praktykach konserwatorskich, gdzie obudowano ją ściśle określonymi wytycznymi.

Jedną z istotnych zalet omawianej metody jest możliwość dokładnej konserwacji poszczególnych elementów konstrukcji budynku. Należy jednak odnotować to, że jest ona dużo bardziej skomplikowana, oraz fakt, że w trakcie rozbiórki elementy budynku mogą ulec uszkodzeniom lub odkształceniom, często skutkującym wymuszoną wymianą autentycznej substancji zabytku.

Translokacja rozbiórkowa spichlerza w trakcie warsztatów „Tłoka ciesielska" organizowanych przez Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu i Narodowy Instytut Dziedzictwa

Fot. M. Warchoł

Zdemontowane elementy translokowanego zabytku, w którego przypadku zaniechano ponownego montażu w nowym miejscu lokalizacji

Fot. M. Warchoł

Wspomniana metoda pozwala również na:

- przewożenie budynków na duże odległości, bez konieczności uzyskiwania specjalistycznych pozwoleń związanych z transportem ponadnormatywnym,
- etapowanie robót budowlanych (optymalny jest cykl dwuletni, jednak w szczególnych przypadkach można go przedłużyć; wymaga to odpowiedniego składowania elementów budynku).

Złożony budynek z reguły także można łatwiej poddać fumigacji, co znacznie obniża koszty translokacji.

Istotnym niebezpieczeństwem metody rozbiórkowej translokacji zabytku jest konieczność rozbiórki obiektu, a następnie znacznego opóźnienia lub w ogóle zaniechania jego ponownego montażu w nowej lokalizacji. Kwestie te posiadają zarówno wymiar formalno-prawny rozbiórki obiektu zabytkowego wpisanego do rejestru zabytków, jak i techniczny, związany z niszczeniem zdemontowanych i przeniesionych elementów zabytku, które często mogą być przechowywane w nieodpowiednich warunkach sprzyjających korozji biologicznej[23]. Wyżej wspomniany problem organ konserwatorski bezwzględnie ma mieć na uwadze przy wydawaniu pozwolenia na przemieszczenie zabytku powiązane z jego demontażem.

23 Zob. *Raport o stanie architektury drewnianej w Polsce*, red. M. Bogdanowska, K. Zalasińska, Warszawa 2023.

5.2. Wytyczne do demontażu

Demontaż każdego budynku o konstrukcji drewnianej najczęściej jest przeprowadzany w następującej kolejności:

1. Odłączenie i ewentualny demontaż instalacji;
2. Zdjęcie warstw pokrywających ściany (o ile występują). W przypadku budynków drewnianych mogą to być na przykład tynki naturalne lub szalunek drewniany. Na tym etapie najczęściej wykonuje się uzupełniającą inwentaryzację architektoniczną, dokumentującą układ konstrukcji bez warstw wierzchnich. Jest to spowodowane faktem, że wykonanie inwentaryzacji przy zakrytym zrębie lub drewnianym szkielecie nie pozwala w późniejszym etapie na oznaczenie typów rozkładu drewna na poszczególnych elementach konstrukcji;
3. Zdjęcie pokrycia dachu;
4. Oznakowanie poszczególnych elementów konstrukcji i wyposażenia obiektu przeznaczonych do przeniesienia (sposoby i systemy znakowania elementów omówione zostaną w następnych rozdziałach). Oznaczenia należy również nanieść na dokumentacji, o ile nie są w niej od razu zawarte;
5. Demontaż stolarki okiennej i drzwiowej oraz innych elementów ozdobnych stolarki;

Początek demontażu budynku przy pomocy sprzętu budowlanego

Fot. A. Maślak

6. Demontaż więźby dachowej. Przed rozbiórką więźby dachowej konieczne jest sprawdzenie stanu technicznego komina. Jeżeli jego stan nie jest prawidłowy, to należy zacząć od tego elementu, zły stan techniczny komina zagraża bowiem bezpieczeństwu ekipy demontującej obiekt;
7. Demontaż stropów po usunięciu podłóg i podsufitki. Wyjątek stanowią sytuacje, w których na stropach znajdują się polichromie. Wtedy deskowane pułapu stropu należy usunąć we wcześniejszym etapie;
8. Demontaż ścian. W przypadku konstrukcji szkieletowej warto zastosować demontaż częściowy i – jeżeli jest to możliwe – wybrane ściany przewozić w całości. Dzięki temu mogą być przynajmniej w części zachowane oryginalne połączenia ciesielskie elementów oraz wypełnienia pól szkieletu;
9. Demontaż podłóg i legarów;
10. Demontaż podwalin;
11. Demontaż urządzeń paleniskowo-dymnych (w dobrym stanie zachowania);
12. Demontaż fundamentów i podmurówki budynku.

Podczas demontażu konstrukcji budynku należy oceniać na bieżąco stan techniczny kolejnych elementów i oznaczać je kolorystycznie na inwentaryzacji. Z uwagi na skomplikowany charakter prac,

Rozbiórka konstrukcji szkieletowej ściany budynku – po usunięciu wypełnień fach szkieletu drewnianego

Fot. A. Maślak

Ocena stanu zachowania i klasyfikacja elementów translokowanego obiektu w toku rozbiórki

Fot. A. Maślak

pomimo że niestety nie nakazują tego przepisy prawa, demontaż powinni przeprowadzać wykonawcy specjalizujący się w translokacjach zabytków oraz posiadający wiedzę o typach konstrukcji drewnianych oraz rodzajach ciesielskich połączeń elementów. Poszczególne elementy w złączach ciesielskich należy rozłączać bardzo ostrożnie, by nie dopuścić do uszkodzenia złącz.

5.3. Ocena stanu zachowania i klasyfikacja elementów w trakcie demontażu

Podczas oceny stanu zachowania konstrukcji należy każdy z elementów poddać weryfikacji i ocenie – określić jego typ rozkładu i zakres koniecznych do przeprowadzenia prac konserwatorskich. W literaturze przedmiotu i praktyce konserwatorskiej przyjmuje się następującą klasyfikację stanu zachowania drewnianych elementów budowli w powiązaniu z zakresem koniecznych do wykonania zabiegów:

typ I – drewno całkowicie zdrowe. Zalecane zabiegi: oczyszczanie i impregnacja;

Składowanie i segregacja elementów w trakcie rozbiórki

Fot. A. Maślak

typ II – drewno lekko porażone, ale bez oznak zniszczenia lub osłabienia struktury. Zalecane zabiegi: oczyszczanie, dezynfekcja lub dezynsekcja i impregnacja uzupełniająca;
typ III – drewno porażone, z lokalnymi uszkodzeniami i nieznacznym osłabieniem warstwy powierzchniowej. Zalecane zabiegi: ewentualne oczyszczanie, dezynfekcja lub dezynsekcja, impregnacja, utwardzanie powierzchniowe i uzupełnianie ubytków;
typ IV – drewno o znacznym stopniu zniszczenia, do 50% powierzchni przekroju. Zalecane zabiegi: ociosanie warstwy uszkodzonej, dezynfekcja lub dezynsekcja, uzupełnianie ubytków przez kołkowanie lub sklejanie z nowym drewnem impregnowanym;
typ V – drewno o bardzo dużym stopniu zniszczenia, powyżej 50% powierzchni przekroju. Zalecane zabiegi: rekonstrukcja elementu – odtworzenie uszkodzonego odcinka lub całego fragmentu konstrukcyjnego;
typ VI – drewno zniszczone, powyżej 50% powierzchni przekroju (warstwę polichromii w obiektach zabytkowych należy zachować). Zalecane zabiegi: ociosanie warstwy uszkodzonej z pozostawieniem drewna grubości 2 cm przy polichromii, dezynsekcja, utwardzanie drewna starego i doklejanie nowego, impregnowanego. Uzupełnienie i weryfikacja badań technicznych i architektonicznych[24].

24 P. Kozarski, *O konserwacji budownictwa*, Warszawa 2017, s. 350.

5.4. Sposoby i systemy znakowania elementów

Niemal każdy warsztat ciesielski w przeszłości stosował oryginalny system znaków montażowych w formie nacięć wykonanych siekierą na drewnianych elementach konstrukcji budynku. Obecnie stosuje się system znaków zwany blaszkowym, powszechnie stosowany w krajowych muzeach na wolnym powietrzu. Polega on na oznaczeniu blaszkami wszystkich elementów rozbieranego drewnianego budynku, na których wytłoczono sygnaturę literowo-cyfrową. Wspomniane blaszki o wymiarach 7 × 2,5 cm, wykonane z grubej blachy aluminiowej lub miedzianej, są przytwierdzane do określonego elementu konstrukcji za pomocą gwoździ. Sygnatura wytłoczona na blaszce jest zapisywana na tymże elemencie konstrukcji w dokumentacji pomiarowo rysunkowej.

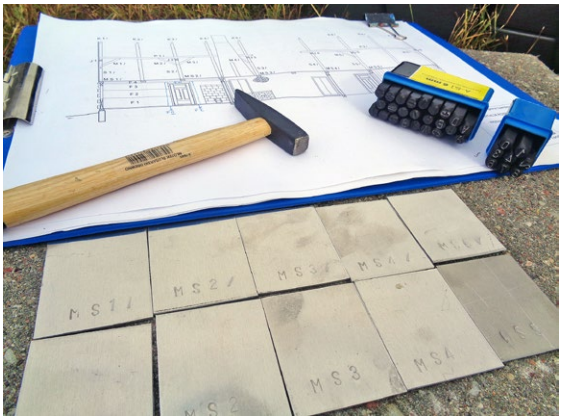

Przygotowania do rozbiórki i znaczenia elementów zgodnie z dokumentacją rozbiórki

Fot. A. Maślak

Najpowszechniejszy system sygnatur polega na oznaczeniu ścian zewnętrznych budynku, odpowiednio ścianę frontową literą A, a następne, zgodnie z ruchem zegara kolejne ściany literami B, C, D. Pierwsza belka od dołu ściany frontowej (podwalina) będzie zatem oznaczona sygnaturą A-1, druga A-2, kolejna A-3 i tak dalej. Podobnie oznaczać należy pozostałe ściany zewnętrzne. W konstrukcjach szkieletowych znakuje się również pozostałe elementy szkieletu: słupy, rygle, zastrzały i oczepy (na przykład S-1, S-2,...; R-1, R-2,...; Z-1, Z-2,...; O-1, O-2,... i tak dalej).

Ściany wewnętrze budynku oznaczamy kolejnymi literami alfabetu: E, F G, H i tak dalej; legary literą L, deski podłogi literami DP; belki stropowe literą S; deski stropu literami DS; krowie w poszczególnych

Znakowanie elementów ścian budynku o konstrukcji wieńcowej

Fot. A. Maślak

Znakowanie elementów ścian budynku o konstrukcji szkieletowej

Fot. A. Maślak

wiązarach odpowiednio parami literami K-1 i K-2; jętki literą J; a deski szczytu literami DD. Pozostałe sygnatury tworzy się w miarę potrzeb wynikających z dokumentacji pomiarowo-rysunkowej obiektu. Dobre i trwałe oznakowanie elementów translokowanego obiektu pomaga w sposób zasadniczy w jego powtórnym montażu na nowym miejscu posadowienia. Ostateczny wybór systemu znakowania elementów uzależniony będzie od preferencji i praktyki wykonawców prac, powinien jednak zapewniać warunek trwałego oznakowania elementów na czas demontażu i montażu obiektu, być jednoznaczny

i zrozumiały, łatwo demontowalny po wykonaniu prac montażowych oraz nie wpływać na wartości estetyczne i kwestie trwałości znaczonych elementów konstrukcyjnych zabytku (na przykład przez trwałe oznaczenia farbami olejnymi bądź wycinanie oznaczeń na powierzchni drewna).

5.5. Wytyczne do montażu

Montażu dokonujemy w określonym porządku przy wykorzystaniu oznaczeń numerycznych w inwentaryzacji i na elementach budynku. Należy zwracać szczególną uwagę na poprawność montażu i dopasowanie pierwotnych połączeń ciesielskich.

Kolejność montażu:

- fundament i podmurówka,
- podwaliny,
- legary podłogi (o ile osadzane są w podwalinach),
- elementy ścian,
- ościeża i futryny otworów okiennych i drzwiowych,
- oczepy ścian,

Poprawne składowanie i przechowywanie elementów budynku po jego demontażu

Fot. M. Warchoł

- belki stropowe,
- pozostałe elementy stropów,
- więźba dachowa,
- pokrycie dachu,
- ewentualne schody wewnętrzne,
- podłogi,
- stolarka okien i drzwi,
- ewentualne okładziny zewnętrzne i wewnętrzne ścian oraz wypełnienia pół szkieletu.

Uwaga: jeżeli w budynku wznosimy piec i komin, to buduje się je przed montażem stropów i więźby. Wykonanie ewentualnych instalacji jest uzależnione od ich charakteru i należy je realizować równolegle z montażem przenoszonych lub uzupełnianych elementów obiektu.

5.6. Konserwacja elementów drewnianych obiektu translokowanego

Translokowany obiekt należy konserwować wieloetapowo w trakcie prowadzonych prac. W pierwszej kolejności podczas rozbiórki proponuje się dzielenie kolejnych elementów pod kątem działań związanych z zabiegami konserwatorskimi wynikającymi ze stanu zachowania drewnianych elementów budowli. Do zabiegów konserwatorskich należą:

Fumigacja elementów drewnianych przeznaczonych do ponownego montażu

Fot. A. Maślak

Montaż konstrukcji ściany translokowanego budynku z uzupełnieniem elementów zniszczonych

Fot. A. Maślak

1. **Oczyszczenie** polegające na usunięciu kurzu, pyłu i innych zanieczyszczeń znajdujących się na drewnie;
2. **Dezynsekcja** lub **dezynfekcja**. W przypadku zabiegów owadobójczych wykonuje się ją zazwyczaj w okresie od kwietnia do września, w czasie gdy temperatura powietrza w ciągu doby przekracza 10˚C, a wilgotność względna powietrza – 60%. Ewentualne zabiegi fumigacji z reguły są prowadzone od kwietnia do początku września i trwają około 14 dni;
3. **Impregnacja** polegająca na wprowadzeniu w strukturę drewna środka owadobójczego i grzybobójczego. Metod wykonania impregnacji jest kilka. Do najbardziej popularnej należy impregnacja powierzchniowa polegająca na pokryciu materiału impregnatem przy użyciu pędzla. Zamiast pędzla można użyć opryskiwacza, który również działa powierzchniowo, ale pozwala pod niewielkim ciśnieniem wprowadzić impregnat w zagłębienia i otwory. Innym sposobem jest iniekcja. Zabieg ten polega na wpuszczeniu preparatu impregnującego w istniejące lub wykonane otwory. Otwory te zaślepia się kołeczkami;
4. **Utwardzanie przypowierzchniowe (konsolidacja)** polega na wprowadzeniu środka w drewno, który utwardza miękkie drewno. Zabieg ten stosuje się zazwyczaj na cennych elementach budynku, rzadziej w odniesieniu do elementów konstrukcyjnych z uwagi na wysokie koszty preparatów. Należy zaznaczyć, że

Odtworzenie zniszczonych bierwion ściany wieńcowej

Fot. A. Maślak

utwardzanie powierzchniowe drewna nie przywraca materiałowi właściwości konstrukcyjnych, a jedynie pozwala na wzmocnienie jego powierzchni.

Wybór środków dostępnych w handlu do konserwacji i impregnacji drewna jest bardzo duży. Wykorzystywanie i sposób aplikacji poszczególnych środków powinien być określony przez uczestniczących w procesie translokacji zabytku konserwatorów lub osób pełniących specjalistyczny nadzór budowlany i konserwatorski. Należy też zwrócić uwagę, że niektóre środki pojawiają się i po krótkim czasie znikają z rynku mimo dobrych opinii. Są również środki do konserwacji drewna wymagające specjalistycznych pozwoleń, ponieważ znajdują się w najwyższej klasie szkodliwości i nie można ich kupić bez posiadania odpowiednich uprawnień;

5. **Ociosywanie** polegające na usuwaniu zniszczonych fragmentów drewna. Wykonuje się je przy użyciu ośników, dłut czy cioseł. Ociosywać powinno się wyłącznie miejsca porażone przez grzyby i zniszczone przez żerowanie szkodników drewna. Przy zniszczeniu fragmentów drewna powyżej 50% przekroju można również odciąć porażony fragment, a miejsce uzupełnić nowym materiałem (koniecznie zaimpregnowanym);
6. **Uzupełnianie ubytków** i **flekowanie** polegające na przywróceniu kształtu uszkodzonemu drewnianemu elementowi. Jeżeli stwierdzono powierzchniową korozję drewna, to usunięty zniszczony fragment można uzupełnić nowym materiałem. Należy jednak

Montaż konstrukcji i pokrycia dachu

Fot. A. Maślak

pamiętać, żeby naprawy przeprowadzać w sposób mało widoczny, pozwalający jednak na odróżnienie materiału współczesnego od oryginalnego. Do uzupełnienia można zastosować na przykład metodę polegającą na kitowaniu ubytku (kit na bazie kleju do drewna i trocin). Po zmieszaniu dwóch składników powstałą masą wypełniamy ubytek i po wyschnięciu ścinamy nadmiar oraz wyrównujemy powierzchnię. Przy większych ubytkach stosuje się zwykle flekowanie. Uszkodzone miejsce należy oczyścić, a następnie podciąć, aby nadać mu geometryczny kształt. Flek wycinamy w tej samej formie. Następnie możemy zastosować klej lub kołkowanie w celu osadzenia fleka. Należy pamiętać, by w przypadku flekowania starać się zachować układ słoi, stosować ten sam gatunek drewna i zaimpregnować materiał na flek przed jego osadzeniem;

7. **Rekonstrukcja** elementu polegająca na odtworzeniu zniszczonego elementu konstrukcji budynku. Tutaj również należy pamiętać o zastosowaniu właściwego gatunku drewna i jego impregnacji.

W przypadku zabiegów konserwatorskich, w szczególności flekowania i rekonstrukcji, należy brać pod uwagę funkcję, którą element będzie pełnić w budynku. Jeżeli spełnia funkcję konstrukcyjną i przyjmuje znaczne obciążenia, czasami lepiej wymienić fragment elementu z zachowaniem jego wymiarów niż wykonać flekowanie. Rekonstrukcja najczęściej dotyczy podwalin, gdyż znajdują się one zazwyczaj w najgorszym stanie.

a

b

Etapy translokacji zagrody z Kaniczek na teren Olęderskiego Parku Etnograficznego w Wielkiej Nieszawce koło Torunia: przed translokacją (a), w trakcie demontażu (b), montaż w skansenie (c), po zakończeniu procesu translokacji i remontu (d)

Fot. A. Maślak

c

d

6 Możliwości pozyskiwania dofinansowania na translokację obiektu przez indywidualnych użytkowników

Wpisanie do rejestru zabytków obiektu architektury nakłada na jego właściciela obowiązki. Przede wszystkim powinien on dbać o utrzymanie zabytku i jego otoczenia w możliwie jak najlepszym stanie. Wiąże się to z prowadzeniem kosztownych prac pielęgnacyjnych, konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Wpisanie obiektu do rejestru daje jednak jego właścicielowi także możliwość ubiegania się o dofinansowanie szeregu prac remontowych przy obiekcie zabytkowym. Dotacje są możliwe do pozyskania z wielu źródeł, najczęściej jednak udzielane są ze środków budżetu państwa, przy czym dysponentami są zarówno minister kultury i dziedzictwa narodowego, jak i wojewodowie, w których imieniu działają WKZ. Innym źródłem finansowania są jednostki samorządu terytorialnego.

6.1. Dotacje z budżetu państwa

Dysponentami dotacji z budżetu są minister kultury i dziedzictwa narodowego oraz WKZ. Udzielanie dotacji odbywa się na zasadach uregulowanych w u.o.z. Zgodnie z art. 74 u.o.z. o dotację mogą ubiegać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. Dotacja może być udzielona na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych i stosownie do art. 77 u.o.z. może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami ustawy Prawo budowlane,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,

- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dofinansowanie może być udzielone na prace planowane do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku. Może też objąć tak zwaną refundację poniesionych kosztów, czyli zwrot nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

Szczególnie rozbudowane i pomocne są programy dotacyjne ministra kultury i dziedzictwa narodowego:

> Programy MKiDN są skierowane do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania wniosków do ministerstwa, poza jednym programem – „Ochrona zabytków". W efekcie jest to najbardziej znany i dostępny program dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków.

O dofinansowanie w ramach tego programu nie mogą się natomiast ubiegać państwowe instytucje kultury, szkoły publiczne oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz nie kwalifikują się tu zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

[...] Strategicznym celem programu „Ochrona zabytków" jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Finansowane są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, natomiast nie mogą uzyskać dofinansowania projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO, uznanych za pomniki historii oraz tych, które przedstawiają wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoświatowym, jak i lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji.

[...] Standardowe dofinansowanie może być udzielone w wysokości do 50 proc. nakładów koniecznych. Od tej reguły istnieją jednak wyjątki wynikające z artykułu 78 ust. 2 i 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które umożliwiają udzielenie dofinansowania w kwocie do 100 proc. nakładów koniecznych[25].

25 I. Solisz, *Program dotacyjny „Ochrona zabytków" ministra kultury i dziedzictwa narodowego*, https://samorzad.nid.pl/baza_wiedzy/program-dotacyjny-ochrona-zabytkow-ministra-kultury-i-dziedzictwa-narodowego/, dostęp: 1.10.2022.

6.2.Dotacje z budżetu jednostek samorządu terytorialnego

Dotacje na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku uzyskać można z następujących jednostek samorządu terytorialnego:

a. gminy – dotacje udzielane są przez rady gmin lub miast,
b. powiaty – dotacje udzielane są przez rady powiatu,
c. województwa – dotacje przyznawane przez sejmik.

W ustawach o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest uznana za jedno z zadań własnych samorządu w ramach zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty (art. 7 ust. 1 pkt 9 Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym; art. 4 ust. 1 pkt 7 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym; art. 14 ust. 1 pkt 3 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, że dofinansowywanie prac i robót przy zabytkach wpisanych do rejestru jest zadaniem z zakresu administracji publicznej (art. 82 ust. 2).

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a). Dotowanie prac w przypadku samorządów odbywa się przez uchwały radnych w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu gminy (powiatu, województwa) na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Kwestie te regulują przepisy art. 81 wymienionej ustawy: „w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielana przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale”[26].

26 I. Solisz, *Fundusze samorządowe na zabytki*, https://samorzad.nid.pl/baza_wiedzy/fundusze-samorzadowe-na-zabytki/, dostęp: 1.10.2022.

Literatura

Brykowska Maria, *Metody pomiarów i badań zabytków architektury*, Warszawa 2003.

Czajkowski Jerzy, *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*, Rzeszów–Sanok 1984.

Czajnik Michał, *Odgrzybianie i zabezpieczanie budynków*, Warszawa 1991.

Gólski Andrzej, *Zarys historyczny powstania muzeów skansenowskich w Europie i ich klasyfikacja* [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, red. Stanisław Błaszczyk, Poznań 1972, s. 7–44.

Hamberg-Federowicz Aleksandra, *Zabytki. Przewodnik dla właścicieli, użytkowników i pasjonatów zabytków oraz pracowników samorządu terytorialnego*, Szczecin 2012.

Jankowski Wojciech, *Metody wykonywania szczegółowych inwentaryzacji pomiarowych obiektów przeznaczonych do przeniesienia*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku" 1966, nr 3.

Karyś Jerzy, *Ochrona przed wilgocią i korozją biologiczną w budownictwie*, Warszawa 2014.

Kozarski Piotr, *O konserwacji budownictwa*, Warszawa 2017.

Krajewski Adam, Witomski Piotr, *Ochrona drewna*, Warszawa 2003.

Krawczak Czesław, *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*, Poznań 1975.

Maślak Anna, *Translokacja zabytków* [w:] *Anatomia muzeum. 60 lat Muzeum Etnograficznego w Toruniu*, red. Hubert Czachowski, Justyna Słomska-Nowak, Toruń 2019, s. 78–84.

Maślak Anna, *Znaczenie badań architektonicznych podczas rozbiórki obiektów architektury drewnianej na przykładzie zagrody z Kaniczek, translokowanej na teren Olęderskiego Parku Etnograficznego w Wielkiej Nieszawce*, „Budownictwo i Architektura" 2015, vol. 14 (3), s. 89–106.

Mączyński Dominik, *Standard opracowania mikologicznego dla zabytku nieruchomego zbudowanego z drewna oraz zawierającego elementy konstrukcji drewnianych*, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23.

Olszański Henryk, *Dokumentacja konserwatorsko-budowlana na potrzeby muzeów skansenowskich*, „Acta Scansenologica" 1980, t. 1.

Prarat Maciej, *Znaczenie badań historyczno-architekotnicznych w procesie translokacji architektury drewnianej na teren muzeum pod otwartym niebem na przykładzie dokumentacji zagrody Gutowo 38, powiat toruński*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu" 2012, t. 3, s. 45–67.

Prarat Maciej, *Koncepcja Olęderskiego Parku Etnograficznego w Wielkiej Nieszawce. Głos w dyskusji o roli skansenów w ochronie zabytków architektury drewnianej*, „Ochrona Zabytków" 2013, nr 1–4, s. 235–263.

Raport o stanie architektury drewnianej w Polsce, red. Monika Bogdanowska, Katarzyna Zalasińska, Warszawa 2023.

Sadkowski Tadeusz, Szarejko Krzysztof, *Chata za miastem na Kaszubach i Kociewiu*, Gdańsk 1978.

Schaaf Ulrich, Prarat Maciej, *Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa zabytków architektury drewnianej w procesie konserwatorskim – problemy i propozycja standaryzacji*, „Budownictwo i Architektura" 2015, t. 14 (4).

Schaaf Ulruch, Prarat Maciej, *Standardy prowadzenia i opracowania wyników badań architektonicznych budowli drewnianych*, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23.

Sieraczkiewicz Jan, Święch Jan, *Skanseny. Muzea na wolnym powietrzu w Polsce*, Olszanica 1999.

Smoczkiewicz Leszek, *Metody i organizacja prac przy przenoszeniu obiektów zabytkowych budownictwa ludowego – na podstawie doświadczeń Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku" 1966, t. 3.

Spiss Anna, *Muzea etnograficzne na wolnym powietrzu w Europie*, Warszawa 1985.

Standard wykonywania inwentaryzacji zabytku nieruchomego, będącego obiektem budowlanym, „Kurier Konserwatorski" 2024, nr 23.

Święch Jan, *Muzealnictwo skansenowskie w Polsce na tle regionów etnograficznych i architektonicznych*, „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce" 2003, nr 6.

Święch Jan, *Problemy konserwacji i profilaktyki konserwatorskiej obiektów techniki na ekspozycjach polskich muzeów na wolnym powietrzu* [w:] *Problemy muzeów związane z zachowaniem i konserwacją zbiorów*, red. Jan Święch, Lidia Staniek, Hanna Nowicka, Alicja Kuberka, Szreniawa 2006.

Święch Jan, *Wkład etnograficznego muzealnictwa na wolnym powietrzu w Polsce w europejski dorobek tego typu placówek ochrony dziedzictwa kulturowego*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej" 2017, nr 4, s. 145–158.

Święch Jan, Tubaja Roman, *Muzea etnograficzne typu skansenowskiego w Polsce. Założenie merytoryczne a realizacja* [w:] *Skanseny po latach – założenia a realizacja*, red. Wacław Kawiorski, Nowy Sącz 1996.

Tajchman Jan, *Metoda konserwacji i restauracji dziedzictwa architektonicznego w zakresie zabytkowych budowli* [w:] *Problemy konserwacji i badań zabytków architektury*, red. Aleksandra Kociałkowska, Studzienka 2007.

Ważny Jerzy, Karyś Jerzy, *Ochrona drewna przed korozją biologiczną*, Warszawa 2001.

Wesołowski Łukasz, *Translokacja obiektów budowlanych w aspekcie przyczyn i możliwości stosowania*, „Wiadomości Konserwatorskie" 2016, nr 47.

Zyska Bronisław, *Zagrożenia biologiczne w budynku*, Warszawa 1999.